

UNIVERZITA PARDUBICE

FAKULTA FILOSOFICKÁ

OBOR: HISTORIE A OCHRANA HMOTNÝCH PAMÁTEK

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**ŠARLATÁNI A FUŠEŘI VE STÍNU PROFESIONÁLNÍHO
LÉKAŘSTVÍ**

Háková Apolena

2018

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Apolena Háková**
Osobní číslo: **H15116**
Studijní program: **B7105 Historické vědy**
Studijní obory: **Historie (dvouoborové)**
Ochrana hmotných památek (dvouoborové)
Název tématu: **Šarlatáni a fušeři ve stínu profesionálního lékařství**
Začínající katedra: **Ústav historických věd**

Zásady pro vypracování:

Cílem práce je komparativní analýza léčebného trhu z hlediska uplatňování, potírání a pronásledování neodborných léčebných praktik v období profesionalizace medicíny. V důsledku profesionalizace léčebného trhu se od 18. století postupně zvyšovala míra represe namířená proti praktikování nekonvenčních léčebných metod vykonávaných nevzdělanými laiky. Práce se zaměřuje na způsoby a formy postihování "černého" léčebného trhu, stejně jako na samotný výkon alternativních léčebných úkonů s cílem sestavit regionální analýzu fungování léčby a spektra osob, které se na ní podílely. Primárně bude práce vycházet z regionálních a institucionálních pramenů, zpravidla německojazyčných, deponovaných v provenienčně odpovídajících archívech, v závislosti na osobní preferenci řešitele projektu.

Rozsah grafických prací: **obrazová a mapová dokumentace**

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tiskněná**

Seznam odborné literatury:

BYNUM, W.F. a kol., The western medical tradition, 1800 to 2000, London 2006. FOUCAULT, Michel, Zrození kliniky, Červený Kostelec 2010. PORTER, Roy, Největší dobrodín lidstva: historie medicíny od starověku po současnost, Praha 1997. SVOBODNÝ, Petr - HLAVÁČKOVÁ, Ludmila, Dějiny lékařství v českých zemích, Praha, 2004. SVOBODNÝ, Petr - HLAVÁČKOVÁ, Ludmila, Pražské špitály a nemocnice, Praha 1999. SVOBODNÝ, Petr, "Tak copak Vám schází?" Komunikace mezi lékařem a pacientem, in: Komunikace a izolace v české kultuře 19. století. Sborník příspěvků z 21. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 2001. TINKOVÁ, Daniela, "Uč se vážit svého zdraví, nemoc tě radosti zbaví". Zdravotnická disciplinace a osvěta obyvatelstva a českých zemí na prahu 19. století, in: Čas zdravého ducha v zdravém těle. Kapitoly z kulturních dějů přelomu 19. a 20. století, České Budějovice 2009.

Vedoucí bakalářské práce: **Mgr. Vladan Hanulík, Ph.D.**
Ústav historických věd

Datum zadání bakalářské práce: **30. dubna 2017**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. června 2018**

prof. PhDr. Karol Ržel, CSc.
děkan

L.S.

doc. PhDr. Tomáš Jirásek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2017

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma *Šarlatáni a fušeři ve stínu profesionálního lékařství* vypracovala pod vedením vedoucího bakalářské práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato bakalářská práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Datum

Podpis

.....

Poděkování

Ráda bych touto cestou vyjádřila poděkování vedoucímu práce Mgr. Vladanu Hanulíkovi Ph.D. za jeho cenné rady, věcné připomínky a vstřícnost při vedení mé bakalářské práci. Rovněž bych chtěla poděkovat své rodině a přátelům za velkou dávku podpory a trpělivosti při psaní mé práce.

Anotace

Záměrem bakalářské práce je porovnání fenoménu lidového léčitelství v období profesionalizace medicíny, v jejímž důsledku docházelo k postupnému navyšování odporu proti nekonvenčním lidovým praktikám a laickým vykonavatelům. Práce se dále zabývá metodologií léčebných postupů 19. století a následně prostředky, které sloužily k trestání těchto nezákonných činností. Navíc je v práci provedena regionální sonda do oblasti Podkrkonoší.

Annotation

The intention of the bachelor thesis is a comparison of the phenomenon of folk healing in the period of the professionalization of medicine, as a result of which there was a gradual increase in resistance against unconventional folk practices and lay them. The work also deals with the methodology of medical procedures 19th century and subsequently funds, which serve to punish these illegal activities. Moreover, it is in the work conducted by the regional probe into the area of Podkrkonoší.

Klíčová slova

Léčitelství, medicína, léčba, fušerství, společnost, devatenácté století

Keywords

Healing, medicine, therapy (treatment), bungling, society, the nineteenth century

Obsah

1.1 Úvod.....	10
1.2 Historický kontext.....	13
2.1 Zdravotnická legislativa a veřejné zdravotnictví	15
2.1.2 Zákoník o zločinech a těžkých policejních přestupcích z roku 1803.....	16
2.1.3 Reformní hnutí v oblasti zdravotnických let 1848-1849.....	16
2.1.4 Trestní zákon ze dne 27. května 1852	17
2.1.5 Otázka zdraví a léčby člověka v trestním zákoníku z r. 1852.....	17
3.1 Léčba a její pojetí neprofesionálními vykonavateli	19
3.2 Metody neprofesionální léčby.....	23
3.2.1 Sympatetická magie v oblasti lidového léčitelství	24
3.2.2 Homeopatie v českých zemích	25
3.2.3 Placebo efekt.....	25
3.2.4 Bylinná léčba	27
Užití bylin v léčitelské praxi.....	27
3.2.5 Ostatní.....	29
4.1 Oblast Podkrkonoší a osobnost léčitele Antonína Picha, zvaného Pechanec	31
4.1.2 Osobnost Antonína Picha, zvaného Pechanec	33
Snímek Antonína Picha	36
5.1 Nekonvenční lékařství v dobových tiskovinách.....	37
5.1.2 Kwěty: zábavník	40
5.1.3 Český lid: etnologický časopis	43
Příklady léčby dobových chorob z Českého lidu	44
5.1.4 Národní listy: české noviny	46

5.1.5 Časopis lékařů českých: odborný magazín a jeho příloha Věstník	50
5.1.6 Výsledek bádání z dobových tiskovin.....	53
6.1 Závěr.....	55
Resumé	57
Bibliografie.....	58

„LÉKAŘSTVÍ SE NARODILO SPOLEČNĚ S DVOJČETEM, A TÍM JE ŠARLATÁNSTVÍ.“

Lavoisier

1.1 Úvod

Tato bakalářská práce bude věnována fenoménu lidového léčitelství, které fungovalo ve stínu profesionální medicíny. Neprofesionální léčitelství bude rozebráno ve smyslu rozsahu jeho působení se zaměřením na vykonavatele nekonvenční medicíny od počátku dlouhého devatenáctého století do počátku století dvacátého. Získané poznatky budou vycházet z bádání v archivech, dobové i současné literatury a z analýzy dobových periodik. K tématu medicíny bude práce čerpat z bádání britského historika lékařství Roye Portera. Dále nelze opomenout antropologickou práci Jamese Frazera George – „*Zlatou ratolest*“¹. V tomto díle autor zpracovává námět mýtu, magie a náboženství, který neodmyslitelně patří k základům lidové léčby. V domácí produkci je téma lidové léčby zastoupeno autory Petrem Svobodným a Ludmilou Hlaváčkovou. Oba autoři se věnují dějinám medicíny v širokém časovém i tematickém záběru, kdy mapují postup profesionalizace a specializace osob. Hodnotnou publikací z posledních let je kniha „*Tělo mezi medicínou a disciplínou*“² od autorů Mileny Lenderové, Daniely Tinkové a Vladana Hanulíka, kde dochází k odhalení proměn lékařského obrazu a ideálu lidského těla v dlouhém devatenáctém století. Téma má své zastoupení i u autorů krásné literatury, kde příkladem uvádím Boženu Němcovou, díky jíž se do dnešních dob dochovalo množství cenných dobových výpovědí a praktik o dobových léčitelských praktikách. Pro oblast východních Čech a oblasti Podkrkonoší je na místě zmínit Antonína Tomíčka, jenž prostřednictvím časopisu *Český lid* publikoval texty s názvem „*Z lidového lékařství ve východních Čechách*.“³, které mají obrovskou výpovědní hodnotu, jelikož jsou opřeny o jeho osobní poznatky a zkušenosti.

Počátek 19. století byl otevřenými dveřmi pro tvorbu medicín. Jedná se o dynamickou dobu, která byla propletena mnoha dramatickými událostmi. Je nutno si uvědomit, že události, jako například napoleonské války přelomu 18. a 19. století a období předbřeznové, které vyvrcholilo v letech 1848-1849, přinesly obrovské změny, jež se odrážely nejen v ekonomice, politice, vědě, kultuře, ale i v medicíně a zdravotnictví.⁴ Dané téma lze rozdělit

¹ FRAZER, James George. *Zlatá ratolest*. Praha, 2012.

² LENDEROVÁ, Milena, Daniela TINKOVÁ a Vladan HANULÍK. *Tělo mezi medicínou a disciplínou: proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Praha, 2014.

³ TOMÍČEK, Antonín: *Z lidového lékařství ve východních Čechách*. *Český lid* 7, 1898.

⁴ SVOBODNÝ, Petr a Ludmila HLAVÁČKOVÁ. *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha: Triton, 2004, s. 89.

do dvou tematických okruhů. Na jedné straně dochází k profesionalizaci léčebného pole zdravotnictví a na straně druhé stojí různí šarlatáni, fušeři či dryáčníci. Profesionalizace medicíny v Čechách byla ovlivněna klinickými školami v Paříži, Dublinu, Londýně a Vídni. Zasloužily se o rozvoj základních diagnostických metod a vycházely z makroskopické patologické anatomie. Teprve další rozvoj přírodních a lékařských věd v 2. pol. 19. století umožnil překročit hranice historicky dané slavným klinikům 1. pol. 19. století.⁵ Činnost lékařů stále patřila mezi nejprestižnější povolání. Lékaři věděli, že lidé užívají obecně rozšířené léčebné znalosti, které proudily mezi laickou společností.⁶ Protipólem k profesionálním vzdělaným lékařům jsou další lidé vyskytující se na léčebném poli, kteří namísto teoretických znalostí nabývali praktických vědomostí. Na pomyslné druhé straně se tak objevuje skupina neprofesionálních léčitelů, zahrnujících šarlatány, fušery, ranhojiče, lazebníky a porodní báby⁷, kteří jsou na počátku století vzdělanou společností odmítáni až odsuzováni, ale mnohými obyvateli zejména z vesnického prostředí a menších měst vyhledáváni. Nutno zmínit, že šarlatáni a fušeři byli po dlouhé doby zakázaným tématem a zpočátku proti nim bylo bojováno v anonymitě, což se v průběhu let rapidně mění. Následující kapitoly budou věnovány základnímu exkurzu do historického kontextu s vyzdvihnutím zásadních okamžiků ovlivňujících toto téma. Poté se bude práce zabývat zdravotnickou legislativou, která v průběhu století silně gradovala ve smyslu – nařízení, vyhlášek a zákonů, namířených proti neprofesionální lidové medicíně. Zde je výchozím zdrojem pro získání informací autor Karel Malý, který ve svých několika publikacích dokonale zpracoval téma českého práva v minulosti. Dominantní postavení měla Marie Terezie a její generální zdravotní řád z roku 1753, který dal základ zdravotní legislativě století devatenáctého. Zde je nutno zmínit zákoník o zločinech z roku 1803, reformní hnutí v revolučních letech 1848-1849 a trestní zákoník z roku 1852. Zmíněná ustanovení měla za cíl vymýtit nežádoucí a stále narůstající řady léčitelů. Proti nekonvenční medicíně byly publikovány i články anonymních lékařů.⁸

Pro pochopení tématu je na snadě rozebrat metody neprofesionální léčby, jež jsou rozdělené do tří základních částí a doplněny o historicky doložené příklady v různých formách. Tyto kapitoly budou propojeny s tématem, které je úzce spjato s fenoménem

⁵ NIKLÍČEK, Ladislav a Karel ŠTEIN. *Dějiny medicíny v datech a faktech*. Praha, 1985, s. 128.

⁶ LENDEROVÁ, Milena, Daniela TINKOVÁ a Vladan HANULÍK. *Tělo mezi medicínou a disciplínou: proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Praha, 2014, s. 80.

⁷ Tamtéž, s. 76.

⁸ *O šarlanterii*. Našinec 7, 1875, č.50, s. 1-2.

lidového léčitelství devatenáctého století, jedná se o fakt, že zásadně stoupal zájem uchování lidových tradic a zvyklostí. Díky tomu se oblast léčitelství stala dobově vyhledávaným tématem badatelů i autorů zvučných jmen, jejichž práce tak slouží jako jeden z podkladů pro získání informací v dnešní době. Příkladem lze uvést Boženu Němcovou, Karla Jaromíra Erbena, Františka Ladislava Čelakovského a další. Následující část pojme téma léčebného procesu prostřednictvím neodborně vzdělaných vykonavatelů. V této pasáži bude vyobrazeno pole působnosti léčitelů a také vysvětleno, proč se stále těšili tak velké oblibě i přes prudkou modernizaci medicíny. S tímto bude úzce spjata i metodologie nekonvenční medicíny s rozdělením do třech tematických okruhů – sympatetické magie, bylinné léčby a ostatních postupů (zaříkávání, utrejchy a podobně). Jedna z kapitol bude tvořena regionální sondou do oblasti Podkrkonoší a tamní léčitelské praxe zastoupené zejména rodem Pichů v čele s osobou Antonína Picha, zvaného Pechanec, jehož vliv a um se v průběhu let dostal díky věhlasu i za hranice českých zemí. Práce bude v neposlední řadě obsahovat výtah z obsahově různorodých tiskovin 19. století, kdy v každé z nich je na stěžejní téma šarlatánství a fušerství profesionální medicínou nahlíženo z jiného úhlu. Cílem bádání budou tiskoviny: etnografický časopis Český lid, zábavník Kwěty, české noviny Národní listy a odborný magazín Časopis lékařů českých. Články poslouží k nastínění rozličného dobového mínění o léčitelích, jejich přijímání a nepřijímání ve vrstvách společnosti, běžné metody používané v lidovém léčitelství, ale i jedinečné návody a receptury k uzdravení člověka. Navíc budou dané pasáže informačně obohaceny o vlastní zkušenosti jedinců či názory na problematiku z kruhů odborníků lékařů a několika literátů. Celkově by se mělo každému čtenáři dostat komplexnímu seznámení se společností vyloučeným tématem-s šarlanterii, která fungovala vedle lékařství napříč staletími a dojít tak k odhalení informací, které dlouho zůstávaly v utajení mezi řádky.

1.2 Historický kontext

Zásadním aktérem k razantním změnám ve struktuře obyvatelstva na počátku 19. století byla francouzská revoluce na konci století osmnáctého, která v českých zemích vyústila v probuzení národního uvědomění. V návaznosti s předešlými událostmi došlo k transformaci ze stavovské na občanskou společnost. Průběhem let se směrem vzhůru posouval ekonomický trh a s ním pomalu narůstala životní úroveň obyvatelstva. Důležitým aspektem pro pochopení tématu je demografický vývoj, který měl vliv na evoluci tehdejší společnosti. Počátek 19. století se nesl ve znamení Napoleonských válek, jež zapříčinily přímý pokles počtu obyvatelstva.

V roce 1814 žilo v českých zemích jen o šestinu více obyvatel než v roce 1781. Od roku 1814 do roku 1846 došlo k nárůstu obyvatel o dvě pětiny do výše 6,5 milionu lidí.⁹ Pokles růstu nastal v letech 1855-1866 při vlnách cholerové epidemie. V roce 1880 dosáhl počet obyvatelstva v českých zemích zhruba dvojnásobku oproti předešlému století. Pro období do konce sedmdesátých let jsou typické přesuny obyvatelstva na základě vytváření nových průmyslových center.¹⁰ Na počátku 19. století byla úroveň kojenecké a dětské úmrtnosti vysoká. Do druhé čtvrtiny 19. století se pohybovala ve výši 200-250 zemřelých dětí do jednoho roku na 1000 živě narozených.¹¹ Úmrtnost byla vyšší i v průběhu století, zejména díky epidemiím a válečným konfliktům. Klesat začala až v devadesátých letech.¹² Svou roli v dětské úmrtnosti hrály především sociální rozdíly mezi jednotlivými společenskými vrstvami. Pokud lidé překonali 15. rok života, měli naději se dožít věku 54-57 let.¹³ Zdravotní stav člověka byl také ovlivněn sociálními faktory. Většina obyvatel na venkově i ve městech trpěla jednostrannou výživou nebo podvýživou, doplněnou únavou z fyzicky náročné práce. Navíc i prostory k bydlení byly velmi zastaralé, primitivní. Jednalo se o stísněné, špatně větratelné a přeplněné místnosti, což napomáhalo k velmi rychlému šíření chorob. Špatná byla také kvalita vody a osobní hygiena měla pro obyvatele zanedbatelnou roli.¹⁴ Ve druhé polovině století došlo k pozitivní změně zdravotního stavu obyvatelstva. Zlepšily se hygienické podmínky, především díky péči o čistotu vody, zavedením kanalizací, používáním dezinfekčních prostředků apod.¹⁵ Problémem bylo stanovit diagnózu, jejíž počáteční

⁹ SVOBODNÝ, Petr a Ludmila HLAVÁČKOVÁ. *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha, 2004, s. 90.

¹⁰ Tamtéž, s. 120.

¹¹ Tamtéž, s. 90.

¹² Tamtéž, s. 120.

¹³ Tamtéž, s. 90.

¹⁴ Tamtéž, s. 90.

¹⁵ Tamtéž, s. 120.

symptomy často nevyvolávaly sebemenší pozornost. Proto byl lékař povolán, až v momentě, kdy byly symptomy nemoci velmi výrazné. U nejnižších vrstev se lékař volal až při smrtelném ohrožení. V literatuře se uvádí, že až pro 80 % obyvatelstva nebyla lékařská péče vůbec dostupná.¹⁶ Ovšem období od revolučních let 1848-1849 po dobu první světové války přineslo opět řadu významných změn ve všech oblastech života člověka.¹⁷ Události jako zrušení roboty, rozpad patrimoniální správy¹⁸, vzestup průmyslové výroby, politické uvolnění v 60. letech, důsledky prusko-rakouské války z roku 1866, první světová válka 1914-1918 se staly klíčem k otevření a rozvoji dalších odvětví přírodních věd, úzce spjatých s medicínou.¹⁹ V druhé polovině 19. století dochází ke zlepšení informovanosti z hlediska zdravotního stavu obyvatelstva, konkrétně v roce 1851²⁰, došlo k vydání povinného hlášení o příčinách smrti. Patent byl doplněn o jasně diagnostikovanou skupinu neštovic a cholery, ale některé nemoci nebyly pevně vymezené až do roku 1871, a to roztríděním na šestnáct skupin. Tento okruh byl dále obohacen v roce 1895, kdy čítal pětadvacet skupin.²¹

¹⁶ Tamtéž, s. 90.

¹⁷ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka; JANÁK, Jan; DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy českých zemích. Od počátku státu po současnost*. Praha, 2005, s. 229–237.

¹⁸Tj. vrchnostenská správa, kterou vykonávala pozemková vrchnost na svých panstvích. Zahrnovala správu majetku, správní a soudní oprávnění vůči poddaným. V českých zemích se vedle církevní a městské správy uplatňovala od 13. století do roku 1848.

¹⁹ SVOBODNÝ, Petr a Ludmila HLAVÁČKOVÁ. *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha, 2004, s. 119.

²⁰ Povinná hlášení o příčinách smrti vycházela z císařského patentu, vydaného v roce 1785, který nařizoval v příčinách smrti rozlišovat skupiny nemocí na obyčejné, místní a epidemické. Smrt dělit na násilnou způsobenou úrazem, vraždou nebo sebevraždou. Zde ovšem chybí doklady o dodržování tohoto nařízení.

²¹ SVOBODNÝ, Petr a Ludmila HLAVÁČKOVÁ. *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha, 2004, s. 120.

2.1 Zdravotnická legislativa a veřejné zdravotnictví

Zdravotnické zákonodárství devatenáctého století vycházelo z generálního zdravotního řádu, vydaného v roce 1753 za panování Marie Terezie, který se poprvé snažil shrnout zásady zdravotní politiky. Řádem se měli řídit všichni „*zemští, krajští a měštití fyzikové, doktoři, lékařští praktikové, chirurgové, lékárníci, lazebníci, oční lékaři (okulisté), kamenorezci a porodní báby*“²². Zdravotní řád se zabýval především preventivní a veřejně zdravotní složkou činnosti výše uvedených pracovníků. Podrobně stanovil zejména práva a povinnosti krajských a městských fyziků, kteří měli dohlížet na zdravotníky všech kategorií i lékárníky a snažit se „*vyplenit všechno mastičkářství a pokoutné lékařství*“. Chtěli tak, zabránit jejich šíření, a proto se nově objevila myšlenka léčby chudých zdarma. Ale vzhledem k velikosti obvodů mohla být tato myšlenka spíše formalitou.²³ Dalšími ochrannými prvky proti pokoutním²⁴ lékařům byly určité paragrafy trestního práva. Trestní právo na počátku 19. století vycházelo částečně z období stavovského státu a z Obnoveného zřízení zemského. Pro poddané byly vydávány selské instrukce a řády, které obsahovaly předpisy trestněprávní, zejména v oblasti majetkových přestupků a porušení veřejného pořádku.

Pro zajímavost jsou uvedena reformní hnutí z let 1848-1849, která se vyjadřovala k problémům v oblasti zdravotnictví, ale nikdy nevešla v platnost. Cílem reform bylo mimo jiného i zpřístupnit zdravotní péči všem obyvatelům, bez ohledu na finanční možnosti, a tím zamezit šíření neprofesionálních vykonavatelů.

²² Tamtéž, s. 94.

²³ Tamtéž, s. 94.

²⁴ Tj. nedovolený

2.1.2 Zákoník o zločinech a těžkých policejních přestupcích z roku 1803

Dne 3. března 1803 byl na území monarchie, mimo Uher, vyhlášen nový trestní kodex pod názvem Zákoník o zločinech a těžkých policejních přestupcích.²⁵ V českém překladu, který byl vydán v roce 1804 ve Vídni, se nazývá Kniha práv nad přečiněními hrdelními a těžkými řádu městského (totiž policie) přestupky.²⁶ Ten se skládal ze dvou částí. První vymezovala zločiny, druhá přestupky. Ke každé části byla připojena příslušná ustanovení o procesu. Zajímavostí je, že trestní zákoník znovu zavedl trest smrti i za zločin vraždy. Navíc uplatňoval ještě některé archaické tresty, např. vystavení na pranýři, veřejné popravy, bití holí apod.²⁷ Na svoji dobu byl zákoník výborným dílem, které u nás ovlivnilo vývoj až do r. 1950, jelikož trestní zákoník z r. 1852 byl v podstatě jeho novelou. Výslovně se zde prohlašuje, že neznalost práva neomlouvá pachatele. Za trestný je prohlášen návod, pomoc i pokus trestného činu. Pouhý úmysl nebyl trestný.²⁸ Za zločiny byly ukládány tresty smrti (vykonávaly se výlučně oběšením) a trest žaláře, který se dělil na tři stupně: žalář, těžký žalář a žalář nejtěžší. Přestupky byly trestány mírněji, například pokutou, propadnutím zboží, ztrátou práv, vězením, bitím, vyhoštěním z určitého místa (země), či z celého mocnářství.²⁹

2.1.3 Reformní hnutí v oblasti zdravotnických let 1848-1849

Revoluční léta 1848-1849 přinesla zájem zdravotnické i laické veřejnosti o otázky veřejného zdravotnictví. Velká řada archivních pramenů byla zničena, ale jako jedinečný pramen slouží příloha časopisu pražské lékařské fakulty nazvaná „*Forum pro zdravotnické záležitosti v zájmu veřejného blaha a lékařského stavu*“. V dané příloze lékaři využili dočasného osvobození od cenzury a svobodně se vyjadřovali k problémům a navrhovali řešení formou reformy po vzoru zahraničních kolegů. Nejobsáhlejší návrh na reformu se skládal ze 186 paragrafů. Hlavní myšlenkou bylo uspořádat zdravotní péči tak, aby se jí dostalo všem, bez ohledu na sociální vrstvu obyvatelstva. Snažili se tak hájit zdraví lidí a zabezpečit jim pomoc v nemoci, tak aby se vždy obraceli na lékaře, nikoli na lidového léčitele.³⁰ Navíc poukazují na to, že by léčitelé a ranhojiči nebyli tak hojně vyhledávanými, kdyby se zlepšilo rozmístění

²⁵ V Západní Haliči byl zákon přijat již v r. 1796 pod názvem Západohaličský trestní zákoník. (V Polsku je tento zákoník zpravidla nazýván Františkána, podle tehdejšího panovníka).

²⁶ MALÝ, Karel. *České právo v minulosti*. Praha 1995, s. 159.

²⁷ MALÝ, Karel a kol.: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Linde, Praha 1997, s. 165.

²⁸ MALÝ, Karel. *České právo v minulosti*. Praha 1995, s. 159.

²⁹ Tamtéž, s. 160.

³⁰ SVOBODNÝ, Petr a Ludmila HLAVÁČKOVÁ. *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha 2004, s. 124.

zdravotníků v jednotlivých krajích. V té době byl počet zdravotníků v jednotlivých krajích už tak nízký a v okresech byl stav ještě daleko horší.³¹ Přínos revolučních let lze definovat jako teoretický, bohužel nikoliv praktický.

2.1.4 Trestní zákon ze dne 27. května 1852

Moderní trestí právo mělo za úkol především chránit základy společenského zřízení, vlastnictví, stát a jeho představitele a život a zdraví jedince. Základem rakouského a později československého trestního práva se stal trestní zákon ze dne 27.5.1852, č. 117 ř. z., který byl novelou trestního zákoníku z roku 1803. Navíc však rozlišoval zločiny, přestupky a přečiny.³² Zákon zásadně uplatňoval zásadu (§ 33) *nullum crimen, nulla poena sine lege*. Která v překladu říká: „žádný zločin bez zákona“, „žádný trest bez zákona“. Tento právní princip uváděl, že člověk nemohl být stíhán za to, co nebylo zákonem zakázáno. Dále musel být trestán pouze tak, jak ukládal zákon.

2.1.5 Otázka zdraví a léčby člověka v trestním zákoníku z r. 1852

Touto otázkou se zabývala Hlava osmá, § 334, O přečinech a přestupcích proti bezpečnosti života. Dále paragraf č. 335, který definoval obecný předpis co do přečinů a přestupků proti bezpečnosti života patří.

„Za každé jednání nebo opominutí, o němž pachatel již dle přirozených jeho následků, které každý snadno poznati může, nebo podle předpisů zvláště vyhlášených, nebo podle svého stavu, úřadu, povolání, své živnosti, svého zaměstnání nebo vůbec podle svých zvláštních poměrů může nahlížeti, že se jím může způsobiti nebo zvětšiti nebezpečnost života, zdraví nebo tělesné bezpečnosti lidí, potrestán budiž každý viník, nastalo-li z toho těžké poškození na těle (§ 152) nějakému člověku, jako pro přestupek vězením od jednoho až do šesti měsíců; ale povstala-li z toho smrt člověka, jako pro přečin tuhým vězením od šesti měsíců až do jednoho roku.“³³

Zásadní je § 339 s názvem: *„Jak se trestá ten, kdo bez povolení lékařství nebo ranhojičství za živnost provozuje.“³⁴* V tomto paragrafu je definováno, že člověk, který nezískal potřebné lékařské znalosti a léčil jako lékař nebo hojič nemocné, či provozoval lékařství nebo hojičství na živnost, ten se dopustil přestupku. Následoval trest v podobě vězení. Záleželo na délce provozování nedovolené činnosti a na velikosti spáchané škody.

³¹ Tamtéž, s. 125.

³² MALÝ, Karel. *České právo v minulosti*. Praha, 1995, s. 199.

³³ © EPRAVO.CZ, a.s. 1999-2018, ISSN 1213189x [online]. [Cit. 19.3.2018]. Dostupné z www.epravo.cz

³⁴ Tamtéž.

Poté byla stanovena výše trestu od jednoho do šesti měsíců odnětí svobody tuhým vězením. Pokud jeho přičiněním došlo k úmrtí člověka, byl trestán pro přečin § 335. K nedovolené lékařské či hojičské živnosti se váže neoprávněný prodej léčiv vnitřních i vnějších. Ten popisuje § 354. Podle něj mohla být léčiva prodávána v oprávněných lékárnách a domácích lékárnách, které spravovali oprávnění lékaři nebo ranhojiči na venkově. Byla snaha omezit šíření neoprávněného prodeje léčiv, a to zejména nepovolaným osobám. Při porušení tohoto nařízení bylo jednání označeno přestupkem a trestem odnětí svobody od jednoho do tří měsíců. Pokud však jedinec prodával neoprávněné léky delší dobu, byl potrestán zostřeným vězením. Jestliže vyšetřování došlo k závěru, že prodej takových léků měl škodlivé následky na zdraví, byl odsouzenému udělen trest v podobě tuhého vězení od jednoho až do šesti měsíců. Podle § 355 byla pachateli navíc odejmuta celá zásoba léčiv, materiály a nářadí napomáhající k výrobě apod. Vše bylo odevzdáno vrchnosti. Pachatel, který byl cizincem a dopustil se výše uvedeného přestupku, byl ze země vyhoštěn. K paragrafu 355 patří ještě paragraf 361, O nedovoleném obchodu s jedem. Kdo neměl povolení od vrchnosti, ten nesměl s utrejchem nebo látkou, která byla obdobou jedu, obchodovat. Jinak se dopustil přestupku a byl potrestán peněžní pokutou nebo vězením od jednoho do osmi dnů.³⁵

³⁵ Tamtéž.

3.1 Léčba a její pojetí neprofesionálními vykonavateli

„A to vám napíše recept lékař a řekne, jak to máte uvařit?“ – „I toto milostslečno, kampak by člověk přišel, aby hned při každém malém stonku měl doktora. On je odtud hodinu cesty, trvá to půl den, než se ho člověk dočká, zatím by mohl někdy umřít, kdyby nebylo domácí pomoci. A když přijde, tu je toho: hned léky na kolikero, a flastry a pijavice, a toto a ono, že neví člověk, kde mu hlava stojí, a nemocný se z toho teprve pořádně roznemůže. Já, milostslečno, nic na ně nevěřím, a když mi něco je, anebo těm dětem, dostačí moje koření, proto ale, když se lidé rozstůňou, říkám: „Pošlete si pro doktora.“ Ale co když vzpomene Pánbůh s těžkou nemocí, jsou doktoři s rozumem v koncích a přenechají to nátuře, aby si pomohla. Pánbůh zůstane tedy přece lepším lékařem; má-li člověk žít, i bez doktora se uzdraví, má-li umřít, nepomůže mu ani celá apatyka.“³⁶

Proč se lidové léčitelství těšilo v 19. a na počátku 20. století tak velké oblibě? Tuto otázku si položilo mnoho tehdejších lékařů. Vztah společnosti k lékařům a ostatním pracovníkům ve zdravotnictví byl po celé století u většiny lidí velmi nedůvěřivý. Skepse pramenila z nepřilíš dobré osobní zkušenosti anebo ze špatného chování k pacientům. Pochyby se objevovaly napříč společnostmi. Svědectví lze nalézt v pramenech soukromého rázu – deníky, korespondence, vzpomínky a jiné. Z nich je patrné, že někteří obyvatelé, nejčastěji z venkova, pokládali lékařskou činnost za málo účinnou a navíc nákladnou. Zpětně je také důležité si uvědomit, že člověk byl neustále utvrzován ve víře. Ta se projevovala i tím způsobem, že lidé důvěřovali lidovému léčitelství. Nelze opomenout také faktor rodiny či jiné komunity, která až do počátku 20. století nesla hlavní odpovědnost za léčbu.³⁷ Název jednoho z dobových článků hovoří zcela jasně ve prospěch neprofesionální medicíny:

„Lidové léčení v době moderní, Že na venkově pořád ještě důvěřují lidé více babskému léčení, jest dojista všeobecně známo. Příčiny toho jsou různé a není mezi nimi poslední strach, »že doktor hned všecko řeže«. Bába to nedělá. Ta poradí třeba na bolavý prst klobouček

³⁶ NĚMCOVÁ, Božena: *Sebrané spisy 1*, Litomyšl – Praha 1862, s. 123.

³⁷ PORTER, Roy: *The patient's view. Doing medical history from below, Theory and society 2*, 1985, s. 176-181.

*z kyselé okurky, a když nemocný přijde o dva články, je výmluva na snadě: Byla to »nátura«! Lékaře by roznesli v případě nezdaru po celém okresu, ale bábě to ne.*³⁸

Léčba v 19. století probíhala tak, že „když tehdejší člověk onemocněl, obvykle si také sám stanovil diagnózu, a tak si usnadnil další rozhodování – totiž zda vyhledat nebo nevyhledat profesionální pomoc.“³⁹ Prvotním krokem k volbě paramedicíny⁴⁰ byla potřeba vrozeného magického myšlení, vývojově starého. Člověka lákala mystika a tajemno. Tato volba mohla souviset s reakcí na moderní střízlivou dobu.⁴¹ Počátek bychom našli ve sběru bylin, následném vaření lektvarů, výrobě mastí apod. Léčitelé neléčili jen lidi, ale i zvířata, nejčastěji dobytek. Mívali různé knihy, které se dědily z generace na generaci a obsahovaly léčebné recepty.⁴² Co se týče samotné léčby, největším problémem pro většinu lidí tehdejší společnosti byl strach, který panoval z dob provozování medicíny, která byla vybudována na antických základech a následně doplněna o zásady křesťanských institucí.⁴³ Panovalo přesvědčení, že ani moderní medicína nemůže vyléčit každou nemoc a zabránit smrti, což bylo faktorem, který zásadně upřednostňoval alternativní medicínu.⁴⁴ K čemuž se vázal další problém, tím bylo zpoplatnění lékařských služeb, do kterých ani lidé neměli chuť investovat své peníze, protože profesionální medicíně nedůvěřovali. Dalším mezníkem byla stále existující limitovanost využití služeb lékaře, která se v průběhu let obrací směrem k lepšímu, ale zcela nemizí.⁴⁵ Ke stavu lékařské praxe se v nepříznivém duchu vyjádřil píšák⁴⁶

³⁸ VILDE, Daniel: Lidové léčení v době moderní, Že na venkově pořád ještě důvěřují lidé více babskému léčení, jest dojista všeobecně známo. Příčiny toho jsou různé a není mezi nimi poslední strach, »že doktor hned všechno řeže«. Bába to nedělá. Ta poradí třeba na bolavý prst klobouček z kyselé okurky, a když nemocný přijde o dva články, je výmluva na snadě: Byla to »nátura«! Lékaře by roznesli v případě nezdaru po celém okresu, ale bábě to ne. In: *Český lid* 14, 1903, s. 478.

³⁹ PORTER, Roy: *Největší dobrodini lidstva. Historie medicíny od starověku po současnost*. Praha, 2001, s. 318.

⁴⁰ Synonymum pro přírodní léčitelství. V širokém smyslu se jedná o užívání nekonvenčních přírodních prostředků k léčení nemocí osobami, které nejsou aprobovanými lékaři.

⁴¹ HEŘT, Jiří. *Homeopatie: clusterová medicína: anthroposofická medicína: medicína pro třetí tisíciletí?* Praha, 1997, s. 12.

⁴² KESSLER ZE SPRENGEISENU, Josef. *Léčitelství lidové: Příspěvek k soustavnému studiu lidového lékařství*. *Český lid* 8, 1899, s. 125.

⁴³ SVOBODNÝ, Petr a Ludmila HLAVÁČKOVÁ. *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha, 2004, s. 19.

⁴⁴ HEŘT, Jiří. *Homeopatie: clusterová medicína: anthroposofická medicína: medicína pro třetí tisíciletí?* Praha, 1997, s. 12

⁴⁵ PORTER, Roy: *The patient's view. Doing medical history from below, Theory and society* 2, 1985, s. 179.

⁴⁶ Tj. laický znalec Bible. Bývalé označení pro znalce Bible a základní náboženské literatury, kteří pocházeli z lidových vrstev. Většinou se jednalo o lidi, kteří předtím nebyli systematicky vzděláváni. Zároveň často plnili funkci kronikáře.

František Vladislav Hek (1769-1847)⁴⁷, známý jako postava F. L. Věka od Aloise Jiráka. Popsal své špatné zkušenosti s lékaři, a tak zvažoval, zda je medicína štěstím nebo neštěstím lidstva. Domníval se, že více lidí zahubila, než vyléčila, a dokonce se domníval, že lidé umírali při užívání nadměrného počtu léků. Podle svého „zdravého selského rozumu“ se vyjádřil k nejhorším praktikám medicíny dané doby. Nesmyslně vnímal proces pouštění žilou, nadměrné podávání málo účinných či přímo škodlivých léčiv. Dalším, kdo se vymezil proti tehdejšímu zdravotnímu systému byl příbramský úředník, který se v roce 1849 vyjádřil následovně:

„Tak to vypadá s naší péčí o zdraví nyní, poté co se tolik událo i v poslední době. Jak to muselo vypadat před dvaceti, třiceti, padesáti lety? Jak politování hodní jsou naši prarodiče a jak nás budou litovat naši potomci...“⁴⁸

Dobová léčba probíhala tak, že v momentě, kdy člověk onemocněl, byla prvním krokem domácí léčba. Pokud tato metoda nezafungovala, požádali o pomoc léčitele. Činnost léčitelů vykonávali zejména muži, ale nesmím opomenout ani ženské zastoupení.⁴⁹ Lidové léčitelství má v Čechách dlouhou tradici, zejména pak ve venkovském prostředí bylo rozvíjeno nadále i přes prudkou modernizaci medicíny. Venkovští lidé nevnímali léčitele jako šarlatána nebo dokonce podvodníka. O léčitelích, případně léčitelkách panovalo přesvědčení, že mají nadpřirozenou moc a schopnosti. Z tohoto důvodu žili většinou mimo město nebo vesnici. Jestliže se zaměříme na ženy, zjistíme, že se často uplatňovaly jako bylinkářky, kořenářky, zažehnávačky a porodní báby. Šarlatáni a fušeři velmi využívali přírodních prvků, zejména léčivých rostlin. Zjednodušeně lze říci, že se jednalo o náznaky fytoterapie neboli léčby bylinami. Jednalo se například o bazalku, heřmánek, mateřídoušku, meduňku, pelyněk a podobně. Ovšem aplikování nebo předepsání léčivých rostlin bylo doplněno magickým procesem v podobě zařikávání, opakováním modliteb v určitém počtu na daném symbolicky významném místě v přesně určenou dobu, přičemž nejčastější byl úplněk. Svou roli hrála také víra, která nebyla používána pouze v náboženském slova smyslu. Použití víry lze doložit v případě z roku 1841, kdy se Josef Dlask domníval, že byl vyléčen poté, co se v nemoci obrátil v modlitbách k Panně Marii a ta se mu následně zjevila.⁵⁰ Je nutno podotknout, že mezi léčiteli se objevovala i řada podvodníků, kteří se pouze snažili zbohatnout na neštěstí

⁴⁷ Rodák z Dobrušky. Český vlastenec, národní buditel, spisovatel, publicista a skladatel. Alois Jirásek použil jeho autobiografii jako předobraz hlavního hrdiny svého románu F. L. Věk.

⁴⁸ SVOBODNÝ, Petr a Ludmila HLAVÁČKOVÁ. *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha, 2004, s. 105

⁴⁹ KUTNOHORSKÁ, Jana. *Historie ošetrovatelství*. Praha, 2010, s. 13

⁵⁰ KUTNAR, František (ed.), *Paměti sedláka Josefa Dlaska*. Praha, 1941, s. 73

druhých. Právě k tomu zneužívali bezmeznou víru v jejich schopnosti, protože nemocný byl v danou chvíli plně odkázán na jejich pomoc a nevěděl, zda je skutečně léčen či nikoliv. Navíc se často šarlatán pojistil slibem mlčenlivosti, který ho ochraňoval před trestem, vězením a trvalým odejmutím činnosti.⁵¹ Na našem území se vystřídala i řada kočovných fušerů, kteří se objevovali s jasným cílem, kdy na vybraném území získali maximální množství peněz a poté se přesunuli jinam. Z roku 1900 pochází záznam o fušerovi, který během 14 dní pracoval s 54 pacienty, od nichž vcelku získal 143 zlatých⁵² 32 korun.⁵³ Jako krajní a mnohdy poslední řešení lidé požádali o pomoc lékaře. Díky strachu, nedůvěře nebo nedostatku financí mohlo dojít k ohrožení života, nebo bohužel, až k úmrtí jedince. Dříve probíhala diagnostika pacienta prostřednictvím korespondence. Na počátku 19. století se tento vztah doslova inovuje. Nabízí osobní konzultaci, která probíhala tak, jak ji známe dnes. Chorý byl prozkoumán prvně prohlédnutím, následně poslechem, poklepem a prohmatáním.⁵⁴ Samozřejmě, že profesionální lékařství a nekonvenční medicína mají i společné body. Jejich stejným cílem je pomoci léčit či vyléčit nemocného, a pokud je to možné, ulevit od bolesti a utrpení. To lze částečně označit pojmem altruistické jednání.⁵⁵

⁵¹ DOHNAL, František. *Studijní texty k dějinám farmacie*. Praha, 2014, s. 24

⁵² 1 zlatý odpovídal hodnotě 2 korun.

⁵³ Dr. CHALOUPECKÝ: Oprávněnost boje proti fušerství. In: *Věstník 16: příloha Časopisu lékařů českých*. Praha 1902, s. 248

⁵⁴ SVOBODNÝ, Petr a Ludmila HLAVÁČKOVÁ. *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha, 2004, s. 131.

⁵⁵ KRÍŽOVÁ, Eva: *Postavení komplementární a alternativní medicíny v České republice*. Studie (Národohospodářský ústav Josefa Hlávky). Praha, 2011, s. 23.

3.2 Metody neprofesionální léčby

Následující kapitoly budou koncipovány do třech okruhů, ve kterých dojde k porovnání informací a k ucelení praktik nekonvenční medicíny. Zvolená témata okruhů jsou následující:

1. Sympatetická magie
2. Bylinná léčba
3. Ostatní (zařikávání, utrejchy apod.)

V oblasti lidové léčby hrála svůj význam symbolika, která provází všechny tři výše zmíněné zkoumané okruhy. Zejména číslovky tři a sedm měly pro tehdejší neprofesionální praktiky velký význam. Číslice tři má hluboké náboženské kořeny. Obsahuje počátek, průběh a závěr, tj. zrození, život a smrt. A v neposlední řadě se nese v křesťanském duchu, a to v podání Svaté Trojice: Otce, Syna a Ducha svatého.⁵⁶ I číslovka sedm v sobě nese dlouhou náboženskou historii. Byla vnímána jako symbol dokonalosti a úplnosti. V Bibli je synonymem pro počet dní v týdnu, ale především je reprezentována jako číslo dokonání Božího díla.⁵⁷ Víra byla pro lid tehdejší doby neodmyslitelným prvkem běžného života a promítala se právě i na poli léčitelství, medicíny. Pro správný účinek léčby bylo navíc několikrát zvoláváno i jméno Ježíše Krista a dalších světců.⁵⁸

Jako příklad uveďme léčebné zařikadlo s opakováním a vzýváním symbolu Svaté Trojice:

„Na škrkavky. Ve jménu Boha Otce, i Syna, i Ducha svatého. Já N. počínám N. lekovati na tyto škrkavičky: na dlouhý, na krátký, na srdečný a jaký jsou. Byla svatá Briga, tři překrásný dcery měla; jednu učila šíti, druhou přísti, třetí škrkavičky na klubička víti; běžte škrkavičky, běžte ven! K tomu mi dopomáhej Bůh Otec. Bůh Syn, Bůh Duch svatý,] amen. Stírej při tom rukou po bříše nemocného a pomodli se Otčenáš a Zdravas. Lekuje se tři dni po sobě, vždy ráno na lačný žaludek.“⁵⁹

⁵⁶ *Pastorace.cz* [online]. [cit. 4.3.2018]. Dostupné z: <http://www.pastorace.cz/Knihovna/2-Symbolika-cisel-1-2-3.html>

⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁸ MIKOLÁŠEK-SKALSKÝ, Václav: Zařikávání z Písecka. In *Český lid* 12, 1903, str. 175.

⁵⁹ PRŮCHA, Emil: Zařikadla v nemocech na Bernardicku. In *Český lid* 12, 1903, str. 191.

3.2.1 Sympatetická magie v oblasti lidového léčitelství

Sympatetická neboli imitativní magie je druhem magie, který věří v to, že věci na sebe mohou působit na základě skrytého vnitřního souladu.⁶⁰ Její kořeny sahají do oblasti afrického kontinentu. V souvislosti se sympatetickou magií lze hovořit dále o magii homeopatické neboli imitativní a magii kontaktní.⁶¹ Kontaktní magie se opírá o zákon doteku nebo styku. Etnograf Primus Sobotka se v článku „*Dotýkací praktika*“ zamyslel nad jejím původem a zaznamenal účinné magické praktiky s návazností na lidové léčitelství - „*Dotýkací praktika hraje zvláště v prostonárodním léčení značnou úlohu. Jako snadno se může druh od druhu nakaziti, tak převádějí nemoci neduh svůj rádi na jiné předměty, ať živé či neživé.*“⁶² Homeopatická neboli imitativní magie je založena na principu podobnosti, tedy na předpokladu, že jak se věci jeví, tak také působí.⁶³ Byla často spojována s použitím rostlin nebo masa, kostí a jiných tělesných pozůstatků.⁶⁴ Jejím nejčastějším projevem však bylo zhotovování zpodobnění osob, kterým měla být způsobena újma.⁶⁵ Samozřejmě i téma sympatetické magie mělo ve své době řadu odpůrců. Nevěřili v účinek magie, jelikož se domnívali, že nemoci „*povstávají z přirozených příčin, a proto také jen prostředkem přirozeným zlčeny býti mohou.*“⁶⁶

⁶⁰ FRAZER, James George. *Zlatá ratolest*. Praha, 2012, s. 24.

⁶¹ FRAZER, James George. *Zlatá ratolest: Druhá žeň*. Praha, 2000, s. 6.

⁶² SOBOTKA, Primus: *Dotýkací praktika*. Světozor 13, 1879, s. 535–537.

⁶³ KRÍŽOVÁ, Eva: *Postavení komplementární a alternativní medicíny v České republice*. Studie (Národohospodářský ústav Josefa Hlávky). Praha, 2011, s. 34.

⁶⁴ Tamtéž, s. 29.

⁶⁵ Tamtéž, s. 7.

⁶⁶ Neuer Wirthschaftskalender auf das gemeine Jahr 1855, Prag, 1854, s. 31.

3.2.2 Homeopatie v českých zemích

Tento směr medicíny vznikl v roce 1810 a jeho zakladatelem byl německý lékař Samuel Hahnemann. Svou teorii vyvinul v době epidemických chorob, které drancovaly celou Evropu a klasická medicína je nedokázala zvládnout.⁶⁷ Homeopatie pronikla do Rakouska-Uherska v roce 1817. V habsburských zemích to však bylo komplikovanější, zejména díky přetrvávajícímu vlivu reformátora zdravotnictví lékaře Gerharda van Swietenena, který působil na dvoře Marie Terezie. A také díky názorům tehdejšího děkana Lékařské fakulty v Praze Jana Theobalda Helda, který považoval homeopatii za šarlatánství. Homeopatická léčba byla v Rakousku zakázána již v roce 1819, ale zákaz nebyl příliš dodržován. Homeopaté byli považováni za šarlatány toužící zejména po získání financí a majetku. Zákaz byl zrušen až v roce 1837 v souvislosti s úspěchy homeopatů při léčbě epidemií cholery. Díky tomu se homeopatie začínala dostávat na pole oficiálního lékařství.⁶⁸ Již v první polovině 19. století byly na českém území dostupné německy vydávané časopisy jako například: Rakouský časopis pro homeopatii (1844-1849) nebo Časopis rakouské homeopatické lékařské společnosti (1862-1863). Mezi lety 1853-1864 se v Praze objevil Měsíčník pro teorii a praxi homeopatie, později přejmenovaný na Pražský lékařský měsíčník pro homeopatii, balneoterapii⁶⁹ a vodoléčbu. Později, po zastavení tohoto Měsíčníku byly využívány Všeobecné homeopatické noviny.⁷⁰

3.2.3 Placebo efekt

Za placebo je považována neúčinná látka, která se podává místo účinného léku. Později se tento název přenesl na označení léčebné pilulky např. z cukru nebo škrobu, která nenese žádnou léčivou substanci. U placebo platí i opačný efekt, tzv. nocebo efekt, který mohl mít škodlivý účinek.⁷¹ Ve spojení s nocebem se objevuje uřknutí, které bylo léčeno za pomoci různých praktik. Například léčba uřknutého dítěte. Pokud bylo uřknuté dítě, měla mu matka přejít každé oko jazykem a třikrát odplivnout. To mělo údajně pomoci od všech neurčitých nemocí, jelikož když dítě nebylo nemocné, nemělo tak slané oči. Pokud se lidé uřknutí chtěli

⁶⁷ KRÍŽOVÁ, Eva: *Postavení komplementární a alternativní medicíny v České republice*. Studie (Národohospodářský ústav Josefa Hlávky). Praha, 2011, s. 31.

⁶⁸ HEŘT, Jiří. *Homeopatie: clusterová medicína: anthroposofická medicína: medicína pro třetí tisíciletí?* Praha, 1997, s. 32.

⁶⁹ Cizí název pro léčebnou lázeň. Jedná se o lázeňskou léčebnou metodu, využívající ke svým účelům přírodní zdroje, tedy například peloidy, přírodní plyn či minerální léčivou vodu, a to v nejrůznějších formách.

⁷⁰ KRÍŽOVÁ, Eva: *Postavení komplementární a alternativní medicíny v České republice*. Studie (Národohospodářský ústav Josefa Hlávky). Praha, 2011, s. 32.

⁷¹ Tamtéž, s. 189.

vyhnout, nesměli se ničemu přílišně udivovat.⁷² Homeopatická či imitativní magie byla nástrojem pro dobrý účel léčby nemocného a úlevy od bolesti. Léčba probíhala různými způsoby, například prostřednictvím barevného spektra. Na spálu nebo neštovice bylo postiženému doporučeno ve dne i v noci nosit červené oblečení, v místnostech zavěsit červené závěsy.⁷³ V českém prostředí se na léčbu psotníku (božce) také aplikovala barevná terapie, a to za pomoci černé látky přiložené na hlavu nemocného.⁷⁴ Sem lze zařadit i léčitelskou praxi, která měla dotyčného zbavit žloutenky za pomoci žluté barvy. Dotyčný měl nahlížet do kolomazi, do kalichu, do zlatého koflíku nebo měl nosit zlatý prsten na krku a pít z vydlabané mrkve. Alternativou bylo z nenadání plivnout nemocnému do oka.⁷⁵

Zajímavým pojmem je homeopatická magie stravy, která byla v oblasti lidového léčitelství v 19. století také uplatňována. Jednalo se o přesvědčení, že snědením daného zvířecího masa strážník získal vlastnosti a schopnosti dotyčného zvířete a mohly mu napomoci k uzdravení těla nebo mysli.⁷⁶ Ukázkou může být léčba souchotin.⁷⁷ Jež byla zaháněna pojídáním koček.⁷⁸ Druhým důležitým odvětvím sympatetické magie je magie kontaktní, která spočívá na předpokladu, že věci, které spolu byly spojené, zůstávají navždy, i když mohly být v průběhu odděleny, v sympatetickém vztahu. To znamená, že to, co působí na jednu věc, zároveň postihne stejným způsobem i věc druhou.⁷⁹ Zajímavým odvětvím je léčba ran, které se chopil léčitel tak, že místo toho, aby ošetřil přímo zranění, ošetřil nástroj, který je způsobil.⁸⁰ Navíc se tato nepřímá léčba doplňovala o rituál, který závisel na určité fázi dne jako je například svítání, západ slunce a samozřejmě nemohla chybět náboženská modlitba.⁸¹

⁷² TOMÍČEK, Antonín: *Z lidového lékařství ve východních Čechách*. Český lid 7, 1898. s. 122.

⁷³ Tamtéž, s. 15.

⁷⁴ NĚMCOVÁ Božena: Zařikávací formule mezi lidem českým, a jak se od nemoci pomáhá. In *Květy* 14 (37), 1847, s. 147.

⁷⁵ Tamtéž.

⁷⁶ FRAZER, James George. *Zlatá ratolest: Druhá žeň*. Praha, 2000, s. 249

⁷⁷ Plicní forma tuberkulózy; bakteriální onemocnění způsobované bakterií *Mycobacterium tuberculosis*

⁷⁸ NĚMCOVÁ, Božena: *Zařikávací formule mezi lidem českým, a jak se od nemoci pomáhá*. *Květy* 14 (37), 1847, s. 147

⁷⁹ Tamtéž, s. 34

⁸⁰ Tamtéž, s. 41

⁸¹ Tamtéž, s. 53

3.2.4 Bylinná léčba

Synonymem bylinné léčby je slovo fytoterapie. Léčba bylinami je dávným odvětvím lékařství a léčitelství. Učení o bylinách dosáhlo svého rozkvětu v období 18.-19. století. Zasloužili se o to Sebastian Kneipp a Johann Künzle. Byly ukazovány dva směry bylinné léčby, a to zaprvé účinky skutečné a na druhé straně účinky domnělé. Skutečné účinky měly byliny léčivé nebo jedovaté a domnělý vliv měly byliny užívané k magii a kouzlům.⁸² Léčivé rostliny obsahují látky (léčiva), které byly využívány zprvu jako součást magického rituálu a posléze k vytvoření samostatné exaktní vědy. Spousta léčivých rostlin má zajímavý původ často opředený legendami. Některé se dochovaly až do dnešních dob, jiné svou zázračnou pověst ztratily. Obecně se v hojném množství používala voda březová a javorová, která odstraňovala pihy, lišej a ženiny.⁸³ Byliny se vařily ve vodě zpátkové, která odtékala nazpátek z mlýnského kola. Ale na osypaniny léčitelé vyhledávali vodu trojhraničnou, tj. takovou, která prýštila na místě, kde se rozcházel trojí hranice. Na ní se chodilo o svatojánské noci.⁸⁴

Užití bylin v léčitelské praxi

Například pelyněk pravý neboli černobýl si lidé vkládali do bot a nepociťovali díky němu únavu ani po překonání větších vzdáleností. Dále vlašovičník, který své jméno získal podle vlašovek, protože rozkvétá, když se vlašovky vrací z teplých krajín. Využíval se při vaření elixírů života nebo při hledání kamene mudrců či zlata. Oční nemoci zaháněli jestřábníkem. Univerzálním léčebným prostředkem se stala rebarbora neboli reveň lékařská.⁸⁵ V Čechách lidé pokřtili rostliny vlastními vymyšlenými názvy, příkladem „krvavník“, „neštovčí“, „náčha“, „laskavec“, „sirotka“ apod.⁸⁶ Podle lidového léčení se na píchavé bolesti doporučovalo sebrat mech, nejlépe z doškové střechy, přelít horkou vodou a přiložit na postižené místo.⁸⁷ Jak uvádí Čeněk Zíbrt ve svém příspěvku o lidovém léčení z roku 1900, dále například lidé zaháněli nátku⁸⁸ šípkovými jablky. Ta však nemohl vzít dotyčný do ruky a musela být usušena a sypána na žhavé uhlí, pak následovalo vykuřování nátky. Běžně se při léčbě oparu také používalo žito, ke kterému se přidalo máslo a následně se z dané směsi

⁸² VÁCLAVEK, Matouš: O čarodějnické moci některých rostlin. In *Časopis muzejního spolku olomouckého* 1, 1882, s. 48–49.

⁸³ HRADECKÝ, Vojtěch: Jak se náš lid léčí. In *Český lid* 22, 1912, s. 409.

⁸⁴ Tamtéž, s. 410

⁸⁵ KETTNER, Petr. *Léky, léčitelství a šarlatáni*. Ilustroval Jiří WINTER-NEPRAKTA. Praha, 1988, s. 59.

⁸⁶ VLUKA, Josef. Slezská „apatyka“ (lékárna) čili snůška prstonárodních léků rostlinných ze Slezska. In *Český lid* 8, 1899, s. 52

⁸⁷ ZÍBRT, Čeněk: Lidové léčení 1900. In *Český lid* 28, 1927, s. 28

⁸⁸ V dobové literatuře také označováno jako náčha. Jedná se o herpes neboli opar, virové onemocnění projevující se drobnými puchýřky.

vytvořily placičky. Po opakovaném přikládání došlo ke zmizení nátky. Na modré neštovice lidé používali odvar ze stračí nožky, tzv. stračky, kterým potřebná místa omývali. Dále se tato bylina doporučovala k zahánění bolesti zubů. Při nedoslýchavosti se z chlebového těsta udělal malý bochánek, do kterého se přidal netřesk. Když byl upečen, rozkrojil se na půl a každá půle se dala na ucho. Nebo použili rozmačkaný kousek netřesku, který posloužil jako kapky, které byly posléze nakapány do ucha. Alternativně byla bolest ucha řešena párou z odvařeného heřmánku, majoránky či čekanky. Pokud u někoho zaznamenali žloutenku, tak se jí prvotně snažili zbavit odvarem kůry ze tří prutů vrby.⁸⁹ Bolest očí zaháněli potřením čerstvými jahodami, nutné bylo celý proces třikrát opakovat. Psotník, který se vyskytoval zejména u dětí, se léčil i pomocí bylinek. Léčitel či léčitelka namlel čerstvou řimbabu obecnou a dítěti jí potíral břicho. Na otekliny doporučovali použít listy „líčka“ neboli vlčího lýka či obklad z lesní přesličky. Lišej zmizel po natření bolavého místa vlaštovičником⁹⁰, u něhož radili použití zejména přes noc. Další častou nemocí byly již zmíněné souchotiny, které se v oblasti bylinného léčitelství řešily koupelí ve višňové lázni doplněné o pšeničnou mouku s kvasnicemi.⁹¹ Samozřejmě, že rostliny neměly a nemají jen léčivé účinky, to věděli i léčitelé. Některé byliny byly známy jako smrtelné jedy. Například ocún, oměj, rulík zlomocný nebo blín černý. Záleželo na dávkování dané rostliny. Pokud se tedy stalo, že se pacient otrávil, musel léčitel urychleně najít správné antidotum.⁹²

⁸⁹ ZÍBRT, Čeněk: Lidové léčení 1900. In *Český lid* 28, 1927, s. 29.

⁹⁰ V dobové literatuře také označováno jako laštovičnik. Konkrétně se jedná o vlaštovičnik větší.

⁹¹ NĚMCOVÁ, Božena: Zaříkávácí formule mezi lidem českým, a jak se od nemoci pomáhá. In *Květy* 14, 1847, s. 147.

⁹² Látka s opačným účinkem k jiné látce, tj. protijed, protilátka.

3.2.5 Ostatní

Poslední téma shrnuje všechny ostatní praktiky, které nelze zařadit do dvou výše uvedených. Příkladem je použití člověčího sádla jako léku.

„Níže podepsaný obecní úřad tímto v pravdě stvrzuje, že holka Václava Kováře [...] 8 roků stará stůně na padoucí nemoc, pro kteroužto nemoc žádá, aby prodáno bylo sádlo člověčí z lékárny P... Obecní úřad ... dne 6. dubna 1895, ... starosta. Pečeť obecní.“⁹³

Zde má své místo zažehnávání a jeho vykonavatelé zažehnávači nebo zažehnávačky. Jejich pole působnosti bylo na území Čech velmi rozmanité. Zažehnávací formule (zaříkávadla) se nejčastěji udržovala v rodinném kruhu a měla pro jeho členy hluboký význam. Pro představu uvedu článek z českého prostředí, který zpracoval Václav Hrabě v příspěvku o Zažehnávání nemocí, kouzel a bouřlivého povětří. Z jeho článku vyplývá, že na venkově byly za zažehnávačky označovány „panímámy“, ke kterým nemocní chodili pro pomoc. Samy se odvolávaly k Bohu, díky jehož jménu zaříkávaly, nikoli zaklínaly. Jejich další pravidlo mohlo sloužit jako výhodná výmluva při nezdařeném zaříkávání. To říkalo, že *„jak nemoc dlouho roste, tak dlouho jde dolů“*.⁹⁴ Lidé těmto ženám důvěřovali, často i z toho důvodu, že z počátku dokázaly vyléčit jejich dobytek a následně i je samotné. V jejich zaříkávacích formulích se opět vyskytovala číslovka tři. Při léčebném aktu ženy dělaly nad ránou nebo bolestivým místem tři kříže a následovala modlitba zakončena slovem „Amen“. Tyto ženy si často ochraňovaly své modlitební knížky, které obsahovaly nejen modlitby k zažehnávání špatného počasí, ale i různá kouzla a čáry a návody k zaříkávání různých chorob. Modlitby opatrovaly s velkou vážností a nerady je půjčovaly ze svého domu, protože věřily v jejich kouzelnou moc, která sloužila i k ochraně jejich obydlí například před ohněm nebo jinou nehodou. Modlitby byly zaneseny do malých formátů, tištěny v Berlíně bez zveřejněného letopočtu. Stránky v nich nebyly číslovány, jen v dolní části značeny signaturou A až 13. Většinou měly modlitební knížky 67 stran a dále rozděleny do čtyř samostatných oddílů s následujícími titulky: 1. Oběť před Bohem, 2. Pobožný a dobře zkušný, 3. Duchovní štít pro duši, i pro tělo v nebezpečí vždy za dobré při sobě nosit atd., 4. Duchovní stráž.⁹⁵ Další případy zažehnávání jsou doloženy z Nového Bydžova, města nedaleko Hradce Králové. Zde tuto činnost zachytil autor Josef Košťál. Díky jeho příspěvku je patrné, že léčitelé někdy neměli ani tušení, jaká nemoc chorého sužuje, a tak používali univerzální

⁹³ ZÍBRT, Čeněk: Člověčí sádlo lékem v r. 1895. In *Český lid* 19, 1907, s. 480.

⁹⁴ HRABĚ, Václav: Zažehnávání nemocí, kouzel a bouřlivého povětří. In *Český lid* 12, 1903, s. 437.

⁹⁵ Tamtéž, s. 438.

zařikávaní proti všem nemocem, ke kterému byla opět uplatněna symbolická trojka. V podobě zařikávání tři dny před útlukem.

Pro ukázkou uvedu příklad dobového univerzálního zařikávaní proti všem nemocem:

„Zažehnávám vás, nemoce, skrze všechny znamení a kopce, skrze Boha živého, v Betlémě narozený, v Jordáně pokřtěnýho, v Jeruzalémě umučenyho: Děte na hory, lesy, kopce, skály, na hloží, trní! Máte tam tři studnice, v jedny medu, v druhy jedu a v třetí krve. Tam píté a hodujte, tomu tělu pokoj dejte, a víc (sic!) se nevracejte! K tomu mně dopomáhej Bůh Otec, Bůh Syn a Bůh Duch svatý amen.“⁹⁶

Ve východních Čechách byla nátká považována za vážnější nemoc, tu bylo potřeba zažehnat následujícím způsobem. Nemocný se zabalil do pytle od žitné mouky a říkalo se: „Nátka, nátko zlá, vyjdi z tohoto těla, z této hlavy, z těchto rukou...“ Návní (návní, návní, návní) kost se zažehnávala tímto způsobem: Onemocnělý se ve všední den vydal do kostela, zaklekl do prázdné lavice. Důležité bylo, aby tam byl sám, nikdo nesměl zažehnávaní pozorovat. Při pozdvihování vyhledal příslušnou modlitbu, přiložil ji na návní kost, a když se ostatní lidé bili na prsa, on říkal: „Návní kosti, přestaň růsti; nerost, nerost znamená jako neroste kamení od Syna Božího narození“.⁹⁷ Bolest v krku, která nastala mnohdy díky teplotním výkyvům či prochlazením, lidé po domácku zaháněli polykáním kouře z napálené vařečky.⁹⁸ Často se léčitelé potýkali, a to zejména u dětských pacientů s nechutenstvím, dobově označovaným za „mze“. Zažehnávačka postupovala takto: Odměřila 3 lžice vody a dala je do nádoby, poté pacienta svlékla a máčela ho křížem po spáncích, na předloktí, na prsou a pod kolena. Tou vodou vytvářela křížky. Pak vodu odměřila a pokud jí bylo více než tři lžice, tak pacient skutečně trpěl nechutenstvím. Jestliže vody naměřila méně, byla nemoc na ústupu. Po tomto aktu byl nemocný odvezen pod bez a zažehnávačka říkala: „*Dej ti Pán Bůh dobrý večer (nebo jitro-) bez! Já Ti nesu ujmy mze. Jestli nespějí a nejedí, aby Pán Bůh dal, aby spali a jedli, jak Pán Bůh poroučí.*“⁹⁹

⁹⁶ KOŠFÁL, Josef: Zařikávání „na všechny nemoci“. In *Český lid* 13, 1904, s. 174.

⁹⁷ Tomíček, Antonín: Z lidového lékařství ve východních Čechách. In *Český lid* 7, 1898, s. 122.

⁹⁸ Tamtéž, s. 122.

⁹⁹ VLASÁKOVÁ, Julie: Lidové zažehnávaní, In *Český lid* 12, 1903, s. 78.

4.1 Oblast Podkrkonoší a osobnost léčitele Antonína Picha, zvaného Pechanec

Pokud otevřeme kapitolu o podkrkonošském léčitelství a lékařství, je patrné, že po celé dlouhé 19. století tato dvě odvětví fungovala vedle sebe bez jakýchkoliv projevů vzájemného propojování. K zásadním problémům mezi konvenčním lékařstvím a léčitelstvím je moment, kdy je činnost léčitelů omezena nařízeními, vyhláškami a zákony.¹⁰⁰ Léčba v oblasti Podkrkonoší by se dala předznamenat dvěma protipóly. Jednou stranou je lékařská praxe, která je obohacena o nově vznikající obory v závislosti na dobových potřebách společnosti. Tím je myšlen například výskyt chudinských otců, stavba špitálů, chudobinců apod. A na straně druhé je velkou osobností této oblasti Antonín Pich, který působil jako léčitel nejen pro Podkrkonoší a Čechy celkově, ale stal se vyhledávaným napříč Evropou.¹⁰¹ Výskyt chudobinců společně se sirotčinci nebyl v době 19. století ničím výjimečným a některé z nich vznikly již ve století sedmnáctém. Ovšem v návaznosti na lékařskou praxi a neprofesionální pole léčby nelze opomenout činnost chudinských otců. Chudínští otcí zastávají místo, které je oddělovacím můstkem mezi šarlatánstvím a profesionální medicínou. Díky nim se sociálně slabším lidem dostalo léčebné pomoci, kterou by si nemohli z finančních důvodů dovolit. Zde je na místě podotknout město Vrchlabí, které bývá označováno jako vstupní brána Krkonoš¹⁰², kde jsou doloženy léčebné procesy chudinských otců. Tito otcové poskytovali lidem prosté lékařské ošetření a léčbu doplňovaly nejrůznějšími léky a tuky.¹⁰³ Město či obec, které umožňovalo nejchudším lidem společnosti využít služeb otců, dostávalo od vyšších úřadů finance, které byly na léčbu čerpány. Jejich povinností bylo částky přesně vykázat, a to pomocí receptů, které otcové předepisovali. Jednalo se tak především o výdaje za léčiva, ovšem nebyl účtován proces diagnózy.

Na prahu dvacátého století dochází k jistým změnám. Na osoby léčitelů byla namířena různá nařízení a vyhlášky. Příkladem poslouží další město nedaleko Krkonoš, a to Dvůr Králové nad Labem, kde se několik vyhlášek dochovalo. Dne 18.1.1907 bylo vydáno nařízení, které zakazovalo veřejný prodej zakázaných léčiv, kosmetických a jiných prostředků. Navíc byly trestány redakce časopisů, které takové prostředky ve svých listech propagovaly, a to i zpětně.¹⁰⁴ Ovšem tisk mohl sloužit k doporučení léčebných prostředků, podle nařízení

¹⁰⁰ MALÝ, Karel. *České právo v minulosti*. Praha, 1995, s. 199.

¹⁰¹ ŘEZNIČEK, Václav: Lidoví lékaři Pichové (Pechancové) na Hoříčkách. In *Český lid* 21, 1912, s. 343

¹⁰² FLÉGL, Emil: *Průvodce Vrchlabím*. Vrchlabí, 1946, s. 45

¹⁰³ Státní oblastní archiv v Trutnově, Archiv města Vrchlabí, kart. 107, i. č. 689, 1863

¹⁰⁴ Státní oblastní archiv v Trutnově, Archiv města Dvůr Králové nad Labem, kart. 929 (7¹), 1897

ze dne 10.1.1907, ale pouze tehdy, pokud touto cestou nebyly udíleny lékařské či léčitelské rady. A nesměl být využíván k vykonávání praxe neoprávněnými osobami.¹⁰⁵ Dále na tamtéž místě C. k ministerstvo vnitra odhalilo přečin, který se týkal porodních bab. Do měst a obcí byly vyhlášky zasílány formou oběžníků, které ministerstvo vnitra zasílalo pro připomínku. Například porodní báby byly takto důrazně vyzývány k pravidelnému podávání žádostí při narození dítěte. Podstatou vyhlášky bylo co nejdříve ohlásit narození dítěte, nikoli jej evidovat až při křtu, který se mohl konat i několik týdnů od narození. Pokud tak neučinily, náležel jim trest dle paragrafu 31, odstavce 2 služebních předpisů vydaných ministerstvem nařízení ze dne 10.9.1897.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Tamtéž.

¹⁰⁶ Státní oblastní archiv v Trutnově, Archiv města Dvůr Králové nad Labem, kart. 930, 1897.

4.1.2 Osobnost Antonína Picha, zvaného Pechanec

Na úpatí posledních výběžků krkonošských hor leží osada Hoříčky¹⁰⁷ severozápadně od České Skalice. V dobách minulých se tato vesnice těšila velké oblíbenosti i za hranicemi Čech, a to díky lidovému lékaři Antonínu Pichovi, zvaného Pechanec. Antonín Pich se narodil v roce 1795 na Hoříčkách. Stal se pokračovatelem rodinné tradice v léčbě zlomenin. Tři generace Pichů těžily z ranhojičského umu děda Jakuba Picha. První písemná zmínka o jeho léčitelství pochází již z roku 1718. Stal se spoluzakladatelem dvou sanatorií, která se stala hojně vyhledávanými a proslule známými. Jeho pokračovatelem s úspěšnou léčbou zlomenin byl MUDr. Alois Kutík (1857-1931) a jeho syn MUDr. Alexandr Kutík (1897-1981). Populární záležitostí se staly hořícké masti, pocházející z rukou Antonína Picha. Vyhlášenou byla mast na rány a lišeje, která vznikla podle tajné receptury.

Kořeny lidového léčitelství v jejich rodině sahají k Jakubu Pichovi, který se léčitelství začal věnovat poté, co na louce viděl přetátoho hada, jehož zachránil list z byliny. Sám bylinu vyzkoušel, když si jeho vůl poranil nohu a po zjištění, že to na zvířatech funguje se odhodlal k vyzkoušení bylinné léčby na lidech. Ke svému léčení používal herbář. Z různých bylin a čerstvého másla či červeného oleje vyráběl masti, které následně aplikoval lidem na postižená místa. Navíc se Jakub Pich vzdělával v Jaroměři, kde získával zkušenosti u tamních ranhojičů. I jeho služby byly zpoplatněny, ale za velice nízké sazby. Spíše se jednalo o pomoc ve jménu Boha. Uvádí se, že v průběhu let se k jejich rodině jezdili léčit lidé nejen z Čech a Moravy, ale i z Kladska a ze Slezska. Někteří nemocní museli na jeho vyšetření čekat až tři dny. Ordinance lidového léčitele z rodu Pichů byla provozována ve stodole na mlatě, kde nejprve prohlédl moč nemocného, potom dle potřeby napravil daná zranění, namazal, zavázal, anebo chorého hned poslal za svou ženou do světnice, aby mu do skleničky nalila olej společně s užíváním. Za tuto ordinaci požadoval groš, od chudých nic.¹⁰⁸ Pohled společnosti na rodinu Pichů byl vcelku velmi pozitivní. Lidé vnímali tyto muže jako učené a zázračné s božím posláním, kteří jim dokáží pomoci od každé nemoci. Ale našly se i rozporuplné názory. Příkladem hoříčský farář Poyker, který Pichovu praxi popisoval jako mámení a šálení. Sám totiž jeho ordinování navštívil. Díky jeho výpovědi byl pak Pich odsouzen k vězení na náchodském zámku, on toho však dokázal využít ve svůj prospěch. Po propuštění lidem tvrdil, že se na náchodském zámku ocitl z důvodu léčení knížete Piccolominiho, který

¹⁰⁷ ŽDÁREK, Jaroslav: *Průvodce po České Skalici a okolí*. Česká Skalice, 1907, s. 49.

¹⁰⁸ ŘEZNIČEK, Václav: Lidoví lékaři Pichové (Pechancové) na Hoříčkách. In *Český lid* 21, 1912, s. 341.

trpěl dnou.¹⁰⁹ Tím se jeho uvěznění těšilo velké popularitě. Jeho odpůrci však docílili toho, že nesměl lidem podávat žádné užívání. Bylo mu povoleno používat bylinné masti.

Antonín Pich byl od svého děda vyučen v napravování zlomenin. Svě znalosti rozšířil studiem u praktického chirurga, konkrétně se zabýval osteologií.¹¹⁰ V léčení proslul odbornou dokonalostí, dobrosrdečností a laskavostí. Stejně jako jeho předci léčil na svém statku pod Hoříčkami. Jeho ústav se skládal z velké špitální místnosti, vedle níž byla světnice sloužící k případným operacím. Vyšetření vypadalo zpočátku u všech lidí stejně. Nejprve je položil na dřevěnou lavici. Když zjistil, že se jednalo o starou a mnohdy špatně ošetřenou zlomeninu, tak ji napravil a přiložil na ni obyčejný obvaz z loučí a tuhého papíru. Zlomenina bývala ještě ošetřena mastmi různého druhu, záleželo na charakteru zranění. Masti uchovával ve dvou formách, buď byly hrníčkové, nebo v tuhých kusech. Barevné spektrum mastí obsahovalo žlutou, zelenou a černou. Žluté masti sloužily na rány otevřené i zavřené; zelené masti na rány a černé masti se aplikovaly na plátno, které sloužilo jako náplast a následně se plátno přiložilo na zlámaninu, vymknutí nebo na zhmožděné místo. Lidé Pichovým, lidově „hoříčským“, mastem neomezeně důvěřovali a nejhojněji jich využívali. Masti si připravoval Antonín sám a jejich recepturu bedlivě střežil v tajnosti.¹¹¹ Navíc získával u lidí stále větší důvěru a oblibu z toho důvodu, že pro něj prioritou nikdy nebyl finanční výdělek, ale na prvním místě pro něj bylo zdraví jedinců. Jeho činnost se donesla až na území Německa a Francie.

Dokladem o jeho váženosti i za hranicemi českých zemí je děkovací dopis Heleny Borgesové, manželky pařížského bankéře, která v průběhu od svých sedmi do dvaadvaceti let navštívila nejvychvalovanější a nejúspěšnější lékaře z Berlína, Paříže a Vídně, ale bez výsledku. Sama tvrdí, že léčena a uzdravena byla až Pichem v Hoříčkách. Dalším případem byl na ruku ochrnutý voják ze Schützenau. Na ruce mu ani nerostly nehty, končetina nejevila známky života. Po dobu třech měsíců navštěvoval Picha a ruku si mazal jeho bylinnými mastmi a po uplynulé době došlo k uzdravení a znovuzrození vojákovy ruky.¹¹² Počátkem roku 1850 navštěvoval Antonína Picha český lékař, pedagog a spisovatel Josef Pečírka se

¹⁰⁹ Tzv. Nemoc králů. Jedná se o zánět kloubů, který je způsoben nadměrnou koncentrací kyseliny močové. Svě přízvisko „Nemoc králů“ získala tato nemoc v minulosti, kdy jenom lidé z nejvyšších vrstev konzumovali velké množství masa a jiných rizikových potravin, které mohly spustit tuto metabolickou nemoc.

¹¹⁰ Mezioborový lékařský obor, který se zabývá prevencí, komplexní diagnostikou a léčením poruch kostního metabolismu. Lidově lze říci, že se jedná o řidnutí (měknutí) kostí.

¹¹¹ ŘEZNIČEK, Václav: Lidoví lékaři Pichové (Pechancové) na Hoříčkách. In *Český lid* 21, 1912, s. 343.

¹¹² Tamtéž, s. 343.

zlomeninou ruky. Tato léčba proběhla bezplatně, v rámci kolegiální pomoci.¹¹³

Jeho léčitelského řemesla se ujal jeho syn Václav, který v jeho učení pokračoval a vycvičil v něm i svého syna Martina, který brzy zemřel. Zásluhy Václava a jeho zemřelého syna byly oceněny tím, že v roce 1807 byla rodina Pichova doživotně osvobozena od povinnosti na svém statku přechovávat vojsko. Po smrti Martina Picha se Václav chopil výuky svého vnuka Antonína, který se funkci oddával od roku 1811 po skonu svého děda.¹¹⁴

¹¹³ Tamtéž, s. 344.

¹¹⁴ ŘEZNIČEK, Václav: Lidoví lékaři Pichové (Pechancové) na Hoříčkách. In *Český lid* 21, 1912, s. 342.

Snímek Antonína Picha

Obr. 1. ¹¹⁵

¹¹⁵ AUTOR NEUVEDEN. *Wikipedia* [online]. [cit. 12.6.2018]. Dostupné z: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Antonín_Pich.jpg

5.1 Nekonvenční lékařství v dobových tiskovinách

Prvopočátky zmínek o lidovém léčitelství v denním tisku lze nalézt už v druhé polovině 18. století. V té době se jednalo o osvětu lidí na venkově. Snahou bylo zamezit šíření pověr, zrestaurovat původní prostředí a tím vytvořit nový moderní venkov. Takové články se vyskytovaly v časopise *Hlasatel* a *Krameriovy c. k. vlastenecké noviny*. Autoři těchto osvětových článků směřovali svou oblast zájmu především k hygieně. Je důležité podotknout, že tím došlo k obrovskému zlomu, protože po celá staletí byla synonymem člověka příroda a změnil se tak tradiční život lidí. Pár let na to se životní styl, který byl mimo jiného naplněn právě léčitelskými pověrami a praktikami stal v očích dobové inteligence posměšným pozůstatkem dob minulých.¹¹⁶ Výchozím zdrojem informací k léčbě nemocí byly lidové kalendáře. Tento druh média se těšil velké oblíbenosti po celé 19. století. Byly v něm zveřejňovány informace osvětové, ale i zábavné. Spousta článků byla orientována na tematiku veterinární ochrany zvířat, ale další texty patřily kapitolám lékařství. V první polovině 19. století se zveřejňovaly články zaměřující se na očistu a léčbu těla prostřednictvím diet, jejichž cílem byl dlouhý a spokojený život jedince. V kalendářích se opakoval názor, že nemoc není vinou jedince, ale může se s ní potýkat díky vlastnímu přičinění. Návody v nich uvedené měly tudíž sloužit jako poučení a vyhnutí se nemoci.¹¹⁷ Pozornost k lidové kultuře se navrátila až ve století devatenáctém s ohledem na národní hnutí a cítění. Devatenácté století bylo dobou, která se rozvíjela směrem k zachování lidových tradic a zvyků. Sběr folklóru se dotýkal problematiky lidového léčení prostřednictvím raných českých badatelů, jejichž zájem lze definovat jako čistě sběratelský. Jednalo se o pohádky, pověsti, lidové pověry a zvyklosti. Tudíž nelze říci, že by jej autoři vnímali jako zdroj racionálních návodů k léčbě. Často byly jejich texty výsledkem dlouhodobého pobytu v určitém regionu či vycházeli přímo z míst, odkud pocházeli. Od 40. let 19. století přispívali autoři rozmanitými články o dané problematice v podobě dobového publicistického stylu do časopisů rozličného zaměření. Pro získání informací o této problematice jsem zvolila dobové tiskoviny jako jsou například *Český lid*, *Časopis lékařů českých*, *Květy* a *Národní listy*. Díky nim se pokusím sestavit sondu do světa šarlatánských a fušerských metod, které

¹¹⁶ ROBEK, Antonín: *Dějiny české etnografie*. Praha, 1976, s. 14.

¹¹⁷ LENDEROVÁ, Milena, Daniela TINKOVÁ a Vladan HANULÍK. *Tělo mezi medicinou a disciplínou: proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Praha, 2014, s. 82.

měly vliv na společnost nejen po dobu dlouhého devatenáctého století. Dále také pole jejich působnosti, jejich vnímání společností apod. Jak je již uvedeno v úvodu, lidové léčitelství se těšilo velké oblibě a bylo hojně vyhledávaným, zejména co se týče oblasti vesnic a menších měst. Tento stav přetrvával až do první poloviny 19. století. Pro výstižnost cituji pasáž z periodika Český lid, která dokonale přiblíží vztah tehdejšího člověka k léčitelství - „*Umění vyhojit z nemoci, pomoci někomu je dar vod pana Boha, a ten kdo to má ze sebe je nejpřirozenější lékař přirozenější než ten, kdo má jen školy na to. To je názor lidový.*“¹¹⁸ Nutno podotknout, že názory některých autorů k lidovému léčitelství byly skeptické. Český básník a folklorista František Ladislav Čelakovský vydal knižně sbírku slovanských básní a pořekadel pod názvem „*Mudrosloví národu slovanského v příslovích*“. Autor se k lidovému léčení vyjadřuje s jistou nedůvěřivostí a používané léčitelské praktiky považuje za nedokazatelné. Ale na druhé straně připouští malou dávku důvěryhodnosti:

*„Zaklínání nemocí, hledání u bab a rasův pomoci, nošení jistých amuletů, požívání zvláště v zimnicích cedulek, neb kůrek tajemnými písmeny popsanych a mnoho jiných sympatických a pověrečných prostředků čím dál tím více i u nejprostších osob přichází naštěstí v nevážnost a zapomenutí. Nakuřování však posud a mnohdy s prospěchem se koná“*¹¹⁹

Ke správné léčbě bylo využíváno mnoha praktik, které nemocnému napomáhaly k vyléčení. Velkou důležitost hrál rituál. Mnohdy se jednalo o zaříkávání neboli zažehnávání nebo také o zaklínání nemocí. V denním tisku jsou k vidění dobové inzeráty, kde jsou propagovány zázračné přírodní preparáty, které fungovaly jako lákadlo na muže i ženy. Dále statí obsahují množství článků založených na léčitelských praktikách, které se v té době používaly. A v neposlední řadě nalezneme také osobní zpovědi vyléčených, kteří touto formou publikování možná chtěli pomoci dalším nemocným. V dalších časopisech lze také nalézt výstražné články, které měly člověka chránit před užitím elixírů, nabízených v hojném množství fušery. Příkladně byl nabízen tzv. Epstein údajně až z Basileje, který měl vyléčit každou nemoc. Lékaři před takovým nápojem důrazně varovali a ty, kteří by přece chtěli daný elixír zkusit, označovali za hlupáky.¹²⁰ V 70. letech 19. století jsou články o lidovém léčitelství koncipovány jako referování o získaném materiálu. Samozřejmě mají historickou

¹¹⁸ TOMÍČEK, Antonín: Z lidového lékařství ve východních Čechách. In *Český lid* 7, 1898. s. 121.

¹¹⁹ ČELAKOVSKÝ, František Ladislav: *Mudrosloví národu slovanského v příslovích*. Praha 1852, s. 302–303.

¹²⁰ Různé zprávy. In *Přírodní lékař: časopis věnovaný přirozenému způsobu života a přírodnímu léčení vůbec*, č. 6, 1902, s. 88.

hodnotu. Jednalo se o autory – Josefa Čižmáře, Josefa Košťála, Františka Josefa Rypáčka, Tomáše Šamberu, Matouše Václavka a další. Výrazným jevem sedmdesátých let je projevení nedůvěřivosti či skepse vůči léčitelství a šarlatánství. Tyto projevy byly často zaznamenány a zveřejněny anonymně, bez uvedení autorství. I přes nedoložený původ mají stati velký význam. Autoři doslova upozorňovali na nebezpečí léčby „scankařů“¹²¹

„Mnozí, kteří šibalu takovému důvěřující k němu spěchají, shledají, že léky žádný nemají účinek – tu hledají pak teprve pomoci u lékaře pořádného.“¹²²

Uvádí, že používání jednoho druhu léku na každou nemoc nemohlo být účinné, a navíc si za něj účtovali přemrštěné ceny. Jednalo se o výzvu na obyvatelstvo, zejména zástupce vzdělané společnosti, aby šířili poznatky o podvodech některých léčitelů: -

„Vás pak drazí kolegové, kteří čtete tyto řádky, prosím, abyste nošem ostrým nemilosrdně se zmáhající se pseudoplasma stavu našeho vyřezali [...].“¹²³

¹²¹ Lidový název pro doktory, pro které bylo typické určování diagnózy na základě moči pacienta, bez lékařského vyšetření. LEPIKOVÁ, Kateřina: *Jak se u nás kdysi léčilo?* Sborník Státního okresního archivu ve Frýdku – Místku 2, 2000, s. 54.

¹²² O šarlatanerii. In *Našinec* 7, 1875, č. 50, s. 1-2.

¹²³ O šarlatanerii. In *Našinec* 7, 1875, č. 52, s. 1.

5.1.2 Kwěty: zábavník

Kwěty byly tzv. zábavníkem, který vznikl přejmenováním časopisu s názvem *Jindy a nyní*, který v roce 1833 převzal Josef Kajetán Tyl. Jeho hlavním cílem bylo organizovat české národní hnutí. Prostřednictvím časopisu byly tlumočeny různé potřeby české společnosti, sloužil k osvětě a obohacení vzdělání. V Kwětech lze nalézt i příspěvky známých spisovatelů jako je například Karel Sabina, Karel Hynek Mácha, Karel Jaromír Erben a v neposlední řadě Božena Němcová. Pravou rukou Josefa Kajetána Tyla byl redaktor Václav Filípek. Jejich společnými silami dokázali na svou stranu získat až 900 odběratelů jednoho čísla květů, což bylo na tehdejší dobu velkým úspěchem.¹²⁴ Pomocí tohoto magazínu došlo uchování používaných metod v oblasti léčitelství. Pozornost je zaměřena na zdraví s možnými návody na léčbu formou sbírek obradů, pohádek, pověstí, pověr a podobně. Poznatky o léčiteli 19. století zpracovávali i někteří z výše uvedených literátů. Lze říci, že se jednalo o oddíl sepsaných znalostí, získaných na základě osobní zkušenosti nebo z doslechu či z dobových článků a statí periodik. Navíc tyto stati sloužily k proniknutí do podvědomí budoucích generací. Některé sbírky je nutno vnímat s nadsázkou, jelikož jsou psány pro pobavení čtenáře. V Kwětech člověk našel možný návod, jak se s danou chorobou vypořádat v domácím prostředí. Nikde však nebyla zaručena opravdová spolehlivost uvedených praktik. Zaříkavadla jako součást léčby mimo ordinaci lékaře, tudíž v domácím prostředí uvádí právě Božena Němcová. Autorka, která je slavná zejména svými notoricky známými díly pro děti a dospělé se zabývala i tématem domácího léčitelství a publikovala o daném tématu právě v periodiku Kwěty. Pomocí časopisu vydala v roce 1847 článek pod názvem „*Zaříkavací formule mezi lidem českým, a jak se od nemoci pomáhá.*“¹²⁵. V jejím případě se dají články klasifikovat jako uchování lidové kultury. Nikoli o racionální návod k užívání zaříkadel a podobně. Ovšem co se týče bylinné léčby, v této oblasti poukazuje na kontrast společnosti, kdy se z elitních vrstev toto odvětví vytratilo a přetrvává pouze mezi venkovským prostým lidem. Na dnešního člověka mohou dané návody léčitelských úkonů působit primitivně, ale ve skutečnosti se jednalo o precizně provedené a promyšlené rituály spojené s kouzly. Její článek zachycuje nejen zaříkavadla, typická pro dobu 19. století, ale i oblast sympatetické magie léčitelství spjatého se symbolikou a použitím bylinné léčby v praxi, a to vše v nejrůznějších kombinacích na neprofesionálním poli medicíny. Dalším

¹²⁴ Wikipedie: *Květy (časopis)*. [online] Poslední změna 26.3.2017 v 21:20. [Cit. 18.4.2018]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org>

¹²⁵ NĚMCOVÁ, Božena: Zaříkavací formule mezi lidem českým, a jak se od nemoci pomáhá. In *Květy* 14, 1847, s. 150-151.

autorem Matěj Čermák, který ve své drobné sbírce s názvem „*Národní pověry v Čechách*“ reflektuje představy lidí z venkovského prostředí, jejich způsoby myšlení a snahu vysvětlit „nevysvětlitelné“.¹²⁶

Pro ukázkou uvedu několik příkladů:

Když bylo tělo sužováno zimnicí, měl si člověk lehnout od jedenácti do dvanácti před polednem a od jedné do dvou hodin odpoledne na zahradu, celý nahý, tam kde nejvíce svítí slunce. Nebo měl pít ze sedmi kostelů po dobu sedmi dní v sedm hodin ráno a večer, svčenu vodu. Anebo chytit za ranní rosy před sv. Jiřím zelenou žabku, zašít ji do plátěného pytlíku a zavěsit nemocnému za krk, aniž by něco věděl. Následně aby se devět dní před východem slunce devět otčenášů modlitbou složil. Devátý den po modlení musí nemocný jít k řece a pytlík přes hlavu hodit do vody a při modlitbě se navrátit domů nebo by měl přeběhnout devět mezí a u deváté si lehnout, pomodlit se devětkrát otčenáš a zdrávas. Také se lze zimnice zbavit při vylití hrnce studené vody na spícího chorého. Další metodou bylo najít vrbu u vodního toku, zůstat u ní, dokud zimnice nepřejde, poté svléknout ze sebe něco vlastního, vrbu tím obdarovat, a pak utíkat co síly stačí. Na léčení psotníku čili božce bylo popisováno dvojí řešení. Mohlo mu být dáno na hlavu něco černého, což je výše uvedeno už v případech léčby imitativní magie nebo dotyčný popíjel vodu se strouhaným alabastrem.¹²⁷ Pro odstranění bradavic se radilo jít s někým přes most, když zvonila hrana a společník na něj měl plivnout a říci: „*Zvoní hrana nevím komu, bradavice jděte domů.*“¹²⁸ To vše třikrát za sebou. Další možností bylo dát bradavice jiné osobě spočítat. Nebo se nemocný mohl před východem slunce vydat na hřbitov a bradavicemi stírat ranní rosu z devíti hrobů. Případně se použila rezná nasliněná nit, svázala se nad každou bradavicí třikrát (ve jménu otce, i syna, i ducha svatého, amen). Potom se nit zakopala pod okop a když shnila, zmizely i bradavice. Lámání, čili dobovým výrazem trolení v oudech. Při tom si lidé pod koleny otáčeli hovězí střeva anebo se natírali vinnými kvasnicemi, smíchanými se psím sádlem a jelením lojem.¹²⁹ Některé praktiky popisované Boženou Němcovou mohou působit až drastickým způsobem. Například když se dospělému nebo dítěti na těle objevila boule, tak si ji měli potírat lasičkou. Ta musela být chycena v ruce a zabita těsně před svátkem svatého Jiří. Alternativou bylo přiložit na bouli natvrdo uvařené ještě vlažné vejce, napůl rozkrojené,

¹²⁶ ČERMÁK, Matěj: *Národní pověry v Čechách*. In *Květy* 13, 1846, s. 195.

¹²⁷ Synonymem je sádrovec. Jedná se o jednoklonný minerál s chemickým názvem hydratovaný síran vápenatý.

¹²⁸ NĚMCOVÁ, Božena: Zařikávací formule mezi lidem českým, a jak se od nemoci pomáhá. In *Květy* 14, 1847, s. 147.

¹²⁹ Tamtéž, s. 147.

tak aby žlutek ležel na bolavém místě. Dalším takovým příkladem byla léčba kuřího oka, kdy byla potřeba mít režnou nit a ovesné kolínko. Kolínkem se třikrát kuří oko potřelo, potom se na něm udělaly uzlíky a počítalo se od dvaceti dolů až k jedné, tak aby se při každém počtu svázal též jeden uzlík. Nikoli od sebe ke konci, ale od konce k sobě. Na to se ve jménu kříže kuří oko opět kolínkem potřelo a bylo společně s nití vloženo do cibule a zakopáno.¹³⁰ Pokud měl člověk na těle otevřenou ránu, které se také jinak říkalo „*ohnipar, mrzák čili stříl vo prstu*“¹³¹, tak bylo doporučeno, aby vzal cibuli nebo míšeňské jablko a při stírání říkal: „*Zaklínám Tebe ráno bolestná, ráno neřádna, aby přestala růsti, jako kamení od Krista narození, aby sis se tratila a v nic obrátila jako se v nic obrátí v božím ohni toto jablko (tato cibule). Svatý Bože, Ježíši ukřižovaný, smiluj se nad nemocným a utiš bolesti jeho jako jsi utišil rozbouřené vlny mořské a dej, aby se rozehnaly jako prášenice v povětrí, a rána čistá byla a krásná, jako je čistý a sličný svatý tvůj bok. Smiluj se nad námi, synu boží!*“¹³² Jablko nebo cibule se potom hodí do ohně. Bez povšimnutí nezůstávaly ani dětské nemoci jako například kurděje, které jsou způsobené nedostatkem vitamínu C. Byly také známé pod názvem „*skorbut*“. U dětí se zařikávaly potíráním kůry z višně a mrzák železným hřebem.¹³³ Dalším autorem, který přispíval do *Květů* byl autor Matej Čermák. Léčitelstvím se zabýval zejména v letech 1846-1847. Svůj soubor děl nazval *Národní pověry v Čechách*. Jeho dílo je koncipováno jako sbírka pověr, zvyků a obyčejů venkovské populace.¹³⁴

¹³⁰ NĚMCOVÁ, Božena: Zařikávací formule mezi lidem českým, a jak se od nemoci pomáhá. In *Květy* 14, 1847, s. 147

¹³¹ Tamtéž, s. 147.

¹³² Tamtéž, s. 151.

¹³³ Tamtéž, s. 151.

¹³⁴ ČERMÁK, Matěj: *Národní pověry v Čechách*. In *Květy* 13, 1846, s. 195.

5.1.3 Český lid: etnologický časopis

Jedná se o jeden z nejstarších českých vědeckých časopisů, který byl založen v roce 1891. Už od počátku jeho vzniku se autoři snažili vystihnout proudy etnologického studia, od kulturní a sociální antropologie až po klasický národopis a další disciplíny (lingvistika, kulturní historie, hudba, dějiny umění aj.). Zakladateli časopisu byli Čeněk Zíbrt a Lubor Niederle.¹³⁵

Při bádání v tomto magazínu získá člověk odpovědi na dvě základní otázky: kdo léčí a co a jak se léčí. Tyto odpovědi přináší zejména autor Antonín Tomíček, který v Českém lidu vydal příspěvek mapující lidové léčitelství, a to konkrétně v oblasti východních Čech. Jeho dílo je komparací lékařství s léčitelstvím a radami, které byly při nemoci doporučeny. Mezi hlavní otázky před léčbou chorého patřila finanční otázka jedince, která však dle slov autora byla druhotná, pokud léčitel či lékař neměl dar od Boha. Ale je zde doloženo, že východočeské obyvatelstvo využívalo lékařských služeb lékařů, kteří dojížděli z daleka. Příkladem byl lékař v Lukách u Jihlavy, u Humpolce nebo v Opočně. Pro člověka je každopádně důležitá důvěra, kterou lidé chovali k pastorům a vnímali jej jako jedince, mluvčího Boha, který jim pomohl pomoci k uzdravení. Další, ke komu se uchýlovali s žádostí o pomocnou ruku, byl pohodák (tj. pohodný, rasík či ras).¹³⁶ Ten údajně rozuměl nemoci a pokud chtěl, mohl nemoc přivolat nebo uřknout. Z čehož vyplývá, že musí umět nemoc vyléčit. Pomoc také poskytovali dědkové a báby, ti buď léčili na daném základě, nebo pouze pověrou. Na zahánění nemoci pověrou se specializovaly hlavně ženy. Ty však neměly postavení pouhých šarlatánek, které využívají pověry, ale i učednic doktorů, kteří ve vesnici působili. S nadsázkou lze říci, že se jednalo o „zdravotní sestry“. Základ pro pomoc od dědka tvořila rodinná pověst a vlastnictví starého „verbáře“. Zde sám Antonín Tomíček přiložil osobní zkušenost, kdy jako dítě prošel oční nemocí. V tu chvíli byl povolán muž s „verbářem“. Oko mu prohlédl, vymyl čistou vodou; pak utloukl cukr a oko jím vyfukoval. Poté rozkousal řebíček a na oko dýchal. Když se oko jasnilo a lepšilo, přinesl křepelčí sádlo a mazal jím oko, na spánkách a víčka, aby oko mohlo sílit. Oko se v závěru celého procesu

¹³⁵ Wikipedie: *Český lid*. [online] Poslední změna 20.4.2017 v 14:41. [Cit. 18.4.2018]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org>

¹³⁶ Někdy též zvaný drnomistr či travnímistr. Byl příslušníkem zvláštní, již zaniklé, živnosti pohodnictví. Člověku, který jej vykonával se zkráceně říkalo ras a jeho obydlí rasovna. Řemeslo spočívalo zejména v likvidaci uhynulých zvířat.

opravdu vyjasnilo (tzv. „vyhnojilo“) a on léčení prohlásil za ukončené.¹³⁷

Také je zmíněna apatyka, která byla pro člověka „víc než doktor“. Je zde ukázáno, že lékárna byla pro společnost místem, kde se soustřeďovalo nejrůznější zboží, často s exotickým nádechem, a na základě rady a doporučení lékárníka mohlo pomoci. Ten musel kupci odpovědět na jeho otázky, aby zákazníka nezklamal a nepřišel o něj. Ovšem bylo důležité vybrat správnou lékárnu, která obsahovala vše potřebné, nikoli jen tu, která toho měla jen poloviční sortiment. Mezi vyhledávané patřily neoficiální léky a pak hlavně lidské sádlo, medvědí, psí nebo račí ocet, masti, bylinky ad.

Příklady léčby dobových chorob z Českého lidu

Obyčejnou nemocí bylo uřknutí, ta byla vyvolána tím, že se někdo na druhého divně podívá. Uřknutý člověk pak trpěl zakaleností očí, bolestí hlavy a žaludku. Mezi lidmi se říkalo, že ten, kdo má srostlé obočí a škaredý pohled („kukuč“¹³⁸) uřkne při každém pohledu. Pokud bylo uřknuté dítě, měla mu matka přejet každé oko jazykem a třikrát odplivnout. To mělo údajně pomoci od všech neurčitých nemocí, jelikož když dítě nebylo nemocné, nemělo tak slané oči. Pokud se uřknutí chtěli vyhnout, nesměli se ničemu přílišně udivovat. Dále například nemoc „polámání“, v tom případě byla potřeba napravení. Toho mohl jedinec docílit sám, když si sedl, opřel levý loket o pravé koleno a otáčel se zvolna napravo, až v něm „praští“ a naopak. Nebo se nabízela možnost napravení. Nejlepší variantou bylo dát se „natřást“. Takový nemocný sejal ruce pevně za hlavu a druhý skrze jeho provlékl svoje ruce, přehnul přes svá prsa a zvedal je ze země. Pokud toto nezabralo, byla chorému doporučena návštěva báby, která mu na bolavé místo aplikovala masti. Pacient se svlékl do pasu a lehl si na břicho – rovně na zem. Ještě před mazáním bába shrnula kůži za krkem a dotýčného ji za ni nadzvedla. Pak podle svých pravidel přešla k mazání nahého těla čerstvým (putrovým¹³⁹) máslem.¹⁴⁰ Za horší nemoc byla považována „můra“. Při ní se člověku špatně dýchalo, slábl, a dokonce mohlo dojít k úmrtí jedince. Můra se objevovala zejména ve spánku, lidé si mysleli, že jim pije krev. Věřili, že se do jejich domů mohla dostat sebemenším otvorem jako je například klíčová dírka. Můra pro ně byla formou živého člověka, tím pádem mužem, ale častěji v ženském představení. Chorý ve spánku cítil, jak ho napadá, bylo náročné se vzbudit, ale když se mu to podařilo, musel zavřít všechny dveře.

¹³⁷ Tomíček, Antonín: Z lidového lékařství ve východních Čechách. In *Český lid* 7, 1898. s. 122.

¹³⁸ Wiktionary: *Kučuč*. [online] Poslední změna 25.4.2017 v 14:09. [Cit. 18.4.2018]. Dostupné z: <https://cs.wiktionary.org/wiki/kučuč>

¹³⁹ Dobové označení pro čerstvé kravské máslo, které bylo exkluzivním zbožím a rychle podléhalo zkáze.

¹⁴⁰ Tomíček, Antonín: Z lidového lékařství ve východních Čechách. In *Český lid* 7, 1898. s. 122

Jedinou pomocí proti mŕře bylo zamezení přístupu nebo její zmocnění. Psina-neboli zimnice se na konci století léčila jinak, než ve 40. letech, kdy na její domácí léčbu odkazuje Božena Němcová v *Květech*. V té době se spoléhalo zejména na babské rady, často možná až drastického rázu, které se uchovávaly z generace na generaci. V 90. letech se zimnice léčila vypitím lahvičky „míchaného „trunku“¹⁴¹“, ale tak, že chorý položil peníze a lahvičku na pult a nesměl nic říci. Na místě bylo, když jej někdo doprovodil a řekl za něj, co potřebuje. Některé léčitelky uváděly recepty na blahodárné nápoje, které mohly člověku pomoci od zápalu plic. V tom případě se jednalo o pití kravské moči smíchané s mlékem.¹⁴² Pokud člověk postihl „břed“, měl se klíčem zavřít. Což znamenalo, že se klíč položil tak, aby vršek „bředu“ byl v dírci, pak se do půl otočil klíčem a klíč se zvedl. Na to se zase křížem na dřívější polohu položil a celé se třikrát zopakovalo. Bradavice, také jinak bradavky postihovaly kůži člověka. Zde je jejich léčba také trochu inovativní, než ve 40. letech, ale některé prvky zůstaly stejné. Božena Němcová uvádí, že jednou z možností bylo ovázání bradavic režnou nití, která když pak pod zemí shnila, tak se člověk bradavic zbavil.¹⁴³ Symbolické zakopání pod zem a následné shnití se přeneslo až do let devadesátých, kdy bradavice byly potírány syrovým masem, které se pak zakopalo pod okap a když shnilo, tak bradavice zmizely. Další postup určoval podvázání jedné bradavice po druhé pomocí žíní. A kolik bradavic, tolik uzlů se na ní udělalo. Pak se přineslo jablko ze sklepa, rozkrojilo se a dala se do něj žíně, poté muselo být vráceno na své původní místo. Tento postup byl doložen v obci Tisová, která se nachází v Pardubickém kraji.¹⁴⁴ Mezi nejčastější onemocnění očního víčka lze řadit ječné zrno, kterého se na konci století lidé zbavovali tak, že ho propíchl ječmenem. Díky autorovi lze příkladem uvést městys České Heřmanice ležící ve východních Čechách. Ječného zrna se dále mohli zbavit poté, kdy člověk přišel k nemocnému a do očí mu třikrát řekl: „Dělá se ti ječný zrno“, a tem popře: „Ne ječný zrno“. Když to třikrát po sobě popře, tak se ječné zrno ztratí. U nemocného byla také potřeba zjistit, jak velkou újmu na něm choroba zanechala. To se provádělo tímto způsobem; nemocného položili na vystlanou postel na břicho s roztaženýma rukama a nohama, navíc musel být nahý. Vzala se nit, utkaná na Velký pátek a tělo se změřilo třikrát křížem od špičky prstů levé ruky ke špičce prstů pravé nohy a od pravé ruky k levé noze. Pokud byla míra stejná, tak nemoc

¹⁴¹ Staročeský výraz pro dobré napití.

¹⁴² STÍBAL, Josef: Babské lečené v Šarišu. In *Český lid* 30, 1930, s. 259.

¹⁴³ NĚMCOVÁ, Božena: Zařikávací formule mezi lidem českým, a jak se od nemoci pomáhá. In *Květy* 14 (37), 1847, s. 147.

¹⁴⁴ Tomíček, Antonín: Z lidového lékařství ve východních Čechách. In *Český lid* 7, 1898. s. 123.

újmu nezanechala. Nebo se vzaly tři lžíce nevrátivé vody na misku a potírali s ní ruce po žilách křížem a třikrát, poté se voda změřila a když jí bylo více, tak byl bez ujmy. Ty se pak musely zažehnat.¹⁴⁵

5.1.4 Národní listy: české noviny

Národní listy byly tiskoviny, které vycházely od roku 1861 od roku 1941. Zakladatelem Národních listů byl Julius Grégr, v roce 1894 se do vedení redakce dostal jeho bratr Eduard. Původně měly Národní listy sloužit jako politický deník, který měl být tribunou českých liberálů. Za tímto nápadem stál František Ladislav Rieger, František Palacký, Jan Evangelista Purkyně a další. Julius Grégr byl do čela zvolen z důvodu, že nebyl znám pro svou politickou činnost. Mezi významné redaktory patřili přední čeští spisovatelé jako Jan Neruda, Vítězslav Hájek, Karel Čapek, Josef Čapek, Viktor Dyk a tak dále. Vlastnictví rodiny Grégrů bylo ukončeno k roku 1910, kdy noviny přešly do vlastnictví Pražské akciové tiskárny, kterou řídili Karel Kramář a Alois Rašín.¹⁴⁶

Tyto noviny jsou plné zejména propagandistických inzerátů, které dokazují na nespočet léčitelských medikamentů. Nutno podotknout, že autoři i upozorňovali na falešné léčitele, kteří jsou v magazínu označováni za mastičkáře.¹⁴⁷ Šarlatáni měli často po ruce ještě několik pomocníků a vyvolávače, kteří všemožnými způsoby prosazovali své řemeslo a za poplatek prodávali své „zázračné“ elixíry mládí a krásy pro muže a ženy, mladé i staré. Nikdy nezapomněli na bohatě přibarvené rady doplněné humorem.¹⁴⁸ Lidé často požadovali uzdravení ze dne na den, věřili v zázrak. Ovšem každá nemoc má prokazatelně jinak dlouhou dobu léčby, což nelze uspěchat. Mnozí se natolik obávali, že přijdou o své zdraví, že se uchýlovali do rukou nejrůznějších podvodníků. Právě tito podvodníci se vydávali za léčitele se zázračnými tinkturami, které po několika chvilkách uzdraví každého, ať mu schází cokoliv. Ve skutečnosti však nemocní dostávali obarvenou říční vodu nebo líh. Dryáčníci od zoufalých nemocných získávali velké finanční obnosy. Termín dryáčník je odvozen ze slova theriak, česky dryák. Jednalo se o veřejně připravovaný nápoj, aby lidé mohli přihlížet a kontrolovat kvalitu na vlastní oči. Později bylo slovo dryáčník vnímáno hanlivě, a to zejména díky neskutečnému vychvalování jakéhokoli zboží, které jeho výrobci nabízeli.¹⁴⁹ Člověku se

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 124.

¹⁴⁶ Wikipedie: *Národní listy* [online] Poslední změna 8.1.2018 v 20:55. [Cit. 18.4.2018]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org>

¹⁴⁷ In *Národní listy* 36. Praha, 1896, s. 2.

¹⁴⁸ In *Národní listy* 10. Praha, 1870, s. 4.

¹⁴⁹ KETTNER, Petr. *Léky, léčitelství a šarlatáni*. Praha, 1988, s. 82.

neulevilo ani po několika lahvičkách onoho zázračného léku, tak bylo nutno obrátit se na opravdového lékaře. Bohužel lidé, často ze studu, neuvedli, že užívali medikamenty z rukou neprofesionálních osob. Šarlatánství tak zůstávalo dokonale utajeno a mohlo nadále těžit z chorých osob a lidí, kteří nebyli spokojeni se svým vzhledem. Dalším způsobem, jak z lidí vymámit peníze bylo zaměřit se kromě zdraví na zevnějšek. Docházelo k předhánění se mezi jednotlivými prodejci „zázračných“ produktů a krémů. Některé přípravky měly způsobit růst vlasů, vousů či vyhladit vrásky a vytvořit líbeznou tvář. Samozřejmě se každý prodávající snažil prosadit své zboží jako to nejlepší. V žádném jiném vědním oboru nebylo nalezeno tolik nepovolaných rádců, vlastně škůdců, jako v medicíně. Nedílnou součástí léčitelských praktik jsou různé medikamenty a další produkty určené k uzdravení lidského těla i ducha. Už na prahu poloviny 19. století nebylo problémem zakoupit zboží od léčitelů v lékárnách. Jedním z takových míst byla například chemicko-technická a lékárnická dílna Fr. Všeťečky (obchod lékárnického a materiálního zboží), té doby v Praze ve Spálené ulici 71-II. Zde se prodávaly homeopatické léčivé prostředky, ale i cizozemské výrobky nového léčitelství a ranhojičské pomůcky.¹⁵⁰ Zajímavostí je, že co se týče novin, nebyly zde pouze propagandistické inzeráty, které měly představit produkt v nejlepším světle, ale i zprávy lidí, kteří jej doporučili z vlastní zkušenosti. Do Národních listů zaslal svůj inzerát A. Exner z Varnsdorfu, kdy za 1 zlatý za inzerát a poštovní výdaje nabízel ze své vůle a povahy lidumila návod na výrobu levného domácího prostředku. Tento produkt měl pomoci postiženým neduhem měchýře a ledvin.¹⁵¹ Může dojít ke spornému vyložení jeho inzerátu. Lze připustit, že se jedná čistě o jeho pozitivní zkušenosti s šarlatánskými praktikami anebo o snahu zviditelnění se přímo jednoho z šarlatánů, který tak chtěl nalákat více chorých a nabýt většího majetku. Přesně v tomto okamžiku se pohybujeme nad otázkou, jak si tento pramen vyložit a jak zhodnotit jeho věrohodnost. Jak už bylo zmíněno výše, lidé se často uchýlovali do rukou léčitelů i kvůli nespokojenosti se svým dosavadním vzhledem. V letech 1889-1901 jsou tiskoviny plné inzerátů odkazujících na přípravek, který dokázal vlasům dodat dokonalou mladistvou barvu, svěžest a lesk. Tento produkt pod názvem Melrose byl směřován zejména k ženám, ty jej mohly zakoupit v Praze u lékárníka J. Fursta v Poříčské třídě č. 1071-II či v lékárně „U zlatého jelena“.¹⁵² Pokud se zaměříme na léčitelské praktiky, uvidíme kořeny zejména v přírodě. Významnou složkou pro léčbu byla voda. Její používání k léčebným účelům je doloženo již od čtvrtého století před Kristem. Voda má na tělo blahodárné účinky.

¹⁵⁰ In *Národní listy* 10. Praha, 1870, s. 4.

¹⁵¹ In *Národní listy* 25. Praha, 1885, s. 6.

¹⁵² In *Národní listy* 29. Praha, 1889, s. 4.

Po studené vodě cítí nemocný teplo, po teplé vodě studeno. Studená voda tedy tělo hřeje, kdežto teplá je chladí. Mnoho vody způsobuje ochabnutí těla, málo vody je sílí. Studená voda mírní horkost a záněty; teplá uspává a mírní bolesti apod. „*A byli to hlavně jenom laikové, kteří při chronických nemocech studené vodě platnosti zjednávali, neboť lékařsky vzdělaní přívrženci léčení studenou vodou pouze na léčení náhlých horečnatých chorob se omezovali a vodoléčebné způsoby jednostranně prováděli.*“ Roku 1754 byl vydán spis, který pojednával o léčení náhlých nemocí studenou vodou. V Čechách se hojně používalo napařování, prosté nebo s přidáním bylin. Lidé užívali dubovou kůru, pelyněk při obtížích se srdcem či žaludkem.¹⁵³ Lékaři vnímali léčitele/přírodoléčitele jako laiky, kteří často ani přírodní zákony nastudované neměli. Podle nich léčili každého pacienta stejnoměrně, bez přesnějšího vyšetření a nezávisle na chorobách. Připouštěli možný úspěch při léčbě některých z nervových chorob. Podobně, jako je tomu v dnešní době, u některých jedinců ve společnosti vítězil levný a rychlý způsob léčby. Profesionálové viděli klamnost u těchto léčitelů, kteří toto lidem bez váhání zaručovali. Za největší uživatele těchto nekvalitních a léčitelských metod označovali méně inteligentní část společnosti. Zároveň však litují, že lidé lékaře zavrhuji, nedůvěřují jim. Přičemž i oni sami se jim snaží nabídnout přirozenou léčbu založenou na přírodních zákonech, obohacenou o znalosti získané studiem a profesionální odbornou praxí. Profesionální medicína vnímá léčitele jako nepřitele pokroku a likvidátora lékařské vědy i samotných lékařů.¹⁵⁴ Na počátku dvacátého století se postavení alternativní medicíny výrazně nemění. Termín mastičkář se již po roce 1900 v Národních listech neuvádí a je nahrazen pojmem fušer. To bylo vnímáno jako hanlivé označení. Takovým provozovatelům neprofesionální medicíny byla odejmuta činnost a byli trestáni. Nutno podotknout, že tisk se zabýval otázkou fušerství zejména proto, aby ochránil zdraví jedince a celého národa. Zprvu se fušerů rozmohli v lidové společnosti – ve vesnicích, posléze se však přeneslo i do některých městských společenských vrstev. K nejznámějším pověrám patřilo zařikávání a zažehnávání. Pomocí těchto praktik se léčily nejrůznější choroby. Jako jsou horečka, křeče, krvácení, lišeje, bradavice, růže, sněť, červi a jiné.

Jak se tedy nemocnému dostane uzdravení? Člověk musel této metodě bezmezně věřit, nesměl se svěřovat jiným lidem o své léčbě a měl dodržovat pevně stanovený čas a místo, kde k aktivitě dochází. Nejvhodnějším časem pro zařikávání a zažehnávání byl úplněk, nejoblíbenějším dnem pátek, nejúčinnější bývaly hodiny před východem nebo po západu

¹⁵³ In *Národní listy* 37. Praha, 1897, s. 3.

¹⁵⁴ In *Národní listy* 48. Praha, 1908, s. 10-11.

slunce. Bylo doporučováno toto provozovat pod širým nebem nebo u otevřeného okna. Aby se léčebný proces vydařil, nemocný ani zaříkávač neměli pokrývku hlavy, vzhledem k proudící energii. Zaříkávačem v případě nemocného muže byla žena, pokud se jednalo o zdraví postrádající ženu, tak byl zaříkávačem muž. Pokud se měl dostavit uzdravující účinek, nesměl zaříkávač přijmout hotové peníze, ale nebránil se přijetí jakéhokoliv daru. Symbolickým číslem při zaříkávání byla číslice tři. Chorý jedinec třikrát opakoval větu, zaříkávání se dělo ve jménu trojice boží a pro získání větší váhy celého aktu se používaly tři kříže. Další pověřivou metodou bylo užívání vody nabrané na jaře, rosy sražené na okenním skle, slin hladového, podvazování chorých míst nití. Také byly užívány bylinné a živočišné tinktury získávané za přibývání měsíce. Hojně se rozmohla víra v amulety a talismany, které nemocem přecházely, ale i hojí. Amuletem či talismanem mohl být například drobný peníz, kámen, zvířecí srst nebo posvátný obrázek. Podle názorů některých učenců vědy lékařské nebylo fušerství zcela zatracováno. Lékaři rozlišovali v této době dva základní druhy nemocí, a to nemoci domnělé a skutečné. Právě u nemocí tzv. domnělých dokázali činnost fušerů akceptovat. Duševně nemocní jedinci potřebovali ke svému uzdravení víru. V případě, kdy se jednalo o léčení, nezáleželo, zda nemocný vyhledal víru čistě náboženského charakteru, nebo mohl věřit v zázračnou moc fušera, který když dokázal dobře naslouchat lidské duši, tak mohl člověku skutečně ulevit. Jak již bylo zmíněno, pokud se daný jedinec přišel k fušerovi léčit, tak jeho praktikám bezmezně důvěřoval, což jeho víru velmi utužovalo. Navíc o celém počínání nebylo radno hovořit s ostatními lidmi, což mělo i ve výsledku to, že člověk na domnělou nemoc neměl stále na paměti a mohl se rychleji zotavit. To je kladná stránka fušerství, kterou lékařství přijímalo. Ovšem tato vědní disciplína vnímala, že fušeři slib mlčenlivosti využívali zejména ve svůj prospěch, kdyby se ozdravnému efektu nedostalo. Navíc se vyhýbal soudnímu stíhání tím, že odmítal přijetí peněz v hotovosti, což by bylo chápáno tak, že provozuje fušerství řemeslně. Příznivé je, že někteří odborníci se už v této době nebránili alternativním metodám, kdy využívali nejen víry, ale i sugesce.¹⁵⁵

Pokud člověk dokáže naslouchat řeči těla člověka druhého, možná je to někdy to nejcennější. Pro uzdravení každého člověka je zásadní psychický stav, k jehož uvedení do rovnováhy mohl přispět i laik. Dalším významným faktorem pro tehdejší společnost byla nepochybně víra, která je aktuálním činitelem dodnes. Pokud člověk jakýmkoliv stylem věří ve své vyléčení a důvěřuje lidem, kteří mu chtějí od bolestí a neduhů pomoci, dosáhne uzdravení snáz. Na druhou stranu je zásadní si uvědomit, kdy zdravotní stav vyžaduje

¹⁵⁵ In *Národní listy* 48. Praha, 1908, s. 10.

vyhledat odbornou pomoc. Člověk v 19. století už neměl nejmenší důvod lékařům a pracovníkům špitálů nedůvěřovat, či se dokonce obávat jejich pomoc vyhledat. Medicína by rozhodně neměla být nejkrajnějším řešením pro chorého člověka, ale naopak prvotním rozhodnutím při nezdravém fyzickém nebo psychickém stavu. Přáním lidí, jež se dali na vysokoškolské učení lékařské, nebylo nic jiného než pomáhat lidem, jak je patrné z dalšího odborného magazínu.

5.1.5 Časopis lékařů českých: odborný magazín a jeho příloha Věstník

Časopis lékařů českých je vydáván Českou lékařskou společností Jana Evangelisty Purkyně jako časopis interdisciplinární a přísně vědecký, publikující vše týkající se všech oborů medicíny. Důležité je, že magazín obsahuje i osobní zprávy lékařů, které jsou zásadní pro vyjádření jejich názor. Navíc se věnuje i dějinám lékařství a recenzím nejnovějších knih. Tento časopis je nejstarším česky vydávaným periodikem pro lékaře. Jeho první číslo vyšlo již v roce 1862 a vydal jej Jan Evangelista Purkyně.¹⁵⁶ Tvůrci museli splňovat požadavky uvedené v pokynech pro autory, tím bylo docíleno vysoké odborné kvality každého čísla.¹⁵⁷

Pohled na šarlatány a fušery se dá shrnout vcelku odmítavě. Lékaři označovali fušerství za minimálně povážlivou činnost, už jen díky jejich nedostatečnému vzdělání. Celkově byli fušeři pro lékaře ti, kteří měli škodlivý vliv na zdraví a mravnost celé společnosti. Nelíbilo se jim, že k léčbě používali jednu univerzální metodu. Jeden léčil vše vodou, druhý slunečními a vzdušnými lázněmi, jiný hladem a žízní, dále sympatií, homeopatií, modlitbou a dalšími tajnými prostředky.¹⁵⁸ Podle nich si fušeři vybírali zejména nezhojitelné pacienty, kteří byli například sužováni rakovinou, tuberkulózou, nemocemi míchy, epilepsií apod. Vnímali, že pokud lékař prohlásí nějakou nemoc za nevléčitelnou, tudíž nastane případ dohledné smrti člověka, tak tím otevírají hrací pole pro fušery. Šarlatánské léčení dle jejich tvrzení způsobovalo ubližování na těle pacienta.¹⁵⁹

Každý lékař musel dosáhnout akademického vzdělání, a i přesto si byl vědom, že jeho znalosti nemohou dosáhnout uzdravení všech nemocí. Proto pro ně bylo zcela nepřijatelné, že fušer, který neopývá takovými znalostmi, se odvažuje léčit cokoliv a za všech okolností. Nejdůležitějším nepřipustným momentem je však to, že tyto experimenty provádí na člověku.

¹⁵⁶ Český fyziolog, anatom, biolog, básník a filosof. Jeden ze spoluzakladatelů cytologie (buněčné biologie).

¹⁵⁷ Prolekare: *Časopis lékařů českých*. [online] Poslední změna 24.4.2018 [Cit. 18.4.2018]. Dostupné z <http://www.prolekare.cz/>.

¹⁵⁸ XXVII. Valná hromada německého spolku pro veřejné zdravotnictví v Mnichově od 17. do 19. září 1902. In *Časopis lékařů českých* 32, 1903, s. 854.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 853.

Věděli, že v mnoha případech by mohli pacientovi pomoc, ale doba, která byla především v počáteční fázi u některých nemocí důležitá, přišla v zatracení pod rukou fušerství.¹⁶⁰ Pro lékaře 19. století byl člověk označován za nejkomplikovanější a nejzáhadnější objekt.¹⁶¹ Důležitost profesionálního pole medicíny vyjádřil v roce 1885 německý lékař Carl Gerhardt¹⁶² následovně: „*Ovoce hojení nemocí roste na stromu poznání. Bez diagnózy není žádného rozumného léčení.*“¹⁶³

Nesouhlasili s momentem, kdy fušeři nadsazovali nemoci svých pacientů a poté se těšili velkým úspěchům, které byly ve skutečnosti obrovským klamem. Fušerům vyčítali jejich touhu po zbohatnutí, která zaslepovala chťic pomoci chorému. A činnost těchto „palčitelů“¹⁶⁴ dle jejich slov byla hraniční se zločinem. Dále byly odsuzovány i výchozí informace, ze kterých fušeři čerpali. Jednalo se o boží vnuknutí nebo Kneippovy¹⁶⁵, Bilzovy,¹⁶⁶ Plattenovy či Kuhneovy knihy. Lze říci, že lékaři prostřednictvím magazínu a jeho přílohy vedli boj proti fušerství a snažili se o právníké stíhání fušerů a přístření trestů. Jsou zde uvedeny příklady, kdy se nepovolané osoby dopustily chyb a velikost trestů, jakými byly posléze potrestáni. Jako odstrašující případ z roku 1894 je zmíněn odchod praktického lékaře z Němčic, kdy jeho praxi převzala žena. Ta však vykonávala léčbu pouze mastmi a lektvary a pouštěním žilou. Když však pustila žilou jednomu z pacientů, trpícímu rozednou plic a srdeční vadou, jeho osud skončil po patnácti minutovém procesu smrti při cestě domů.¹⁶⁷ Autor se v tomto článku snaží upozornit na křehkost lidského života a nijaký postoj společnosti k fušerství, kdy při jeho někdy neúspěšných metodách je život zmařen. Avšak uvádí, že kdyby takový případ nastal při praxi lékaře, tak by „*celý svět byl na nohou a křičel: žalářuj ho, žalářuj ho!*“¹⁶⁸ Jak již bylo zmíněno, lékaři apelovali také na vysoké finanční částky, které fušeři vybírali za své léčebné procesy. Příkladem je fušer z vesničky Rábí, kdy jeho nejmenší honorář činil 6 korun. Avšak vděční pacienti tvrdili, že po nich nikdo žádné peníze nechtěl. Je zde vyjádřen smutek nad tím, že fušery vyhledávají i lidé z řad inteligence, což bylo pro lékaře velkým zklamáním. Bylo to pro ně nepochopitelné a nelíbilo

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 854.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 853.

¹⁶² Německý profesor vnitřního lékařství. Postupně se specializoval na dětské lékařství, podrobně se zabýval laryngologií.

¹⁶³ Tamtéž, s. 854.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 855.

¹⁶⁵ Německý kněz a léčitel. Jeden ze zakladatelů přírodní léčby vodou.

¹⁶⁶ Přírodní léčitel.

¹⁶⁷ Dr. CHALOUPECKÝ: Oprávněnost boje proti fušerství. In *Věstník 16: příloha Časopisu lékařů českých*. Praha 1902, s. 248.

¹⁶⁸ Tamtéž.

se jim, že navíc fušerství podporují zcela dobrovolně a navíc finančně, i když se jednalo o daleko nižší částky. Podle lékařů bylo totiž na místě, aby lidé z vyšších kruhů zastávali funkci vzoru pro ostatní a vyhledávali zcela odbornou čistě lékařskou pomoc.¹⁶⁹ Dalším bodem je hospodářská stránka protifušerského boje, kdy se lékaři shodují na doslovném vyhazování peněz za velice krátkou dobu, na které by se nezmohl ani zkušený lékař či lékárník se zavedenou praxí. Vyzdvihují dále to, že fušer je oproti nim v obrovské výhodě. Jemu totiž nemohl být odebrán diplom, nenese zodpovědnost za své léčitelské praktiky, navíc jim lidé v některých magazínech či novinách vzdávali dík.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Tamtéž.

¹⁷⁰ Tamtéž.

5.1.6 Výsledek bádání z dobových tiskovin

Po prostudování tematicky rozličných tiskovin lze vyvodit, že šarlatánství a fušerství se stalo tématem, které bylo interpretováno odlišnými způsoby v závislosti na autorovi a cílové skupině textu. Pokud se jednalo o zábavník s názvem Kwěty, příspěvky byly koncipovány do statí, jejichž poselstvím bylo uchování lidových tradic. Nejvíce textů zaměřených na oblast lidového léčitelství bylo možné najít v číslech z 50. let 19. století, kdy lze za bezesporu nejčinnější autorku v dané oblasti označit Boženu Němcovou. Její práce vyzdvihuje metody nekonvenční medicíny zejména z toho důvodu, aby se z podvědomí společnosti zcela nevytratily a sloužily i dalším generacím. Od 70. let 19. století do počátku století dvacátého se tématu léčitelství dotýkají české noviny s názvem „*Národní listy*“. A to ve smyslu, že prostřednictvím této tiskoviny docházelo ve společnosti k šíření inzerátů na neodborně připravená léčiva. Inzeráty plnily funkci nalákání a získání potencionálních zákazníků, kdy se spousta lidí svěřila do rukou laiků s vírou ve své uzdravení. Lidé si nepřipouštěli, že by jim mohla neodborně vytvořená léčiva nemusela pomoci. Zde je i konkrétně označen i člověk, který neodborně vykonává léčbu, a to zpočátku termínem mastičkář či dryáčník, který na počátku dvacátého století střídá pojem fušer¹⁷¹, jenž je ve společnosti vnímán za velmi hanlivé, až ponižující označení. Dalším okruhem v *Národních listech* je mísitelnost laických a odborných názorů. Kdy ze strany laiků směřoval k přesným návodům, co se týče metod a praktik vycházejících z pověr. Profesionálové se k v těchto novinách vyjadřovali k problematice přírodoléčitele dvojím způsobem. Někteří je vnímali jako laiky, kteří nemají nic nastudováno a všechny choroby léčí stejně, na principu pokus omyl. Druhá část dokázala laický prvek působící na medicínu tolerovat, avšak jen v případě tzv. domnělých nemocí. Svého zastoupení lékaři plně využili v odborném magazínu *Časopis lékařů českých*, kdy se až do počátku 20. století snažili proti fušerství bojovat. Jedním z hlavních aktérů v písemných atacích byl lékař Chaloupecký. Vyjadřoval se společně s dalšími lékaři k fušerům se záporným postojem. Podle lékařů se léčitelé dopouštěli mnoha chyb, z nichž nejpovážlivější byla univerzálnost metod, které používali a domnívali se, že jejich počínání je ve skutečnosti obrovským klamem. Tím pádem se snažili společnost co nejdůrazněji varovat. Zveřejňovali ve svém časopisu případy pochybení a následného trestání fušerů, a navíc se snažili o přiosvětlení trestů. Mimo to upozorňovali i na přemrštěnost cen, které si léčitelé účtovali. Články v etnologickém časopisu *Český lid* jsou diametrálně odlišného charakteru od výše zmíněných tiskovin. Zde se nejedná o zachování lidových

¹⁷¹ In *Národní listy* 48. Praha, 1908, s. 10-11.

zvyklostí, nýbrž o příklady osobních zpovědí jedinců, kteří činnost šarlatánů pocítili na vlastní kůži. Prostřednictvím paměti těchto lidí došlo k zaznamenání unikátních historických výpovědí, které racionálně dokazují fungování některých metod a praktik vyzkoušených na vlastním těle. Podstatným prvkem je i přiznání autorství u tohoto ožehavého tématu, kdy se k šarlatánství a fušerství lidé vyjadřovali spíše v anonymitě.

6.1 Závěr

Fenomén lidového léčitelství byl po dobu 19. a počátkem 20. století problematickým bodem společnosti. Informace spjaté s léčitelstvím zahrnují nepřeberné množství praktik a představ, které nejsou v syntéze s konvenční medicínou. Na jedné straně byla činnost šarlatánů a fušerů přijímaným jevem, zejména co se týče venkovských obyvatel. Na straně druhé se jednalo o diskutabilní téma, které se stávalo trnem v oku odborníků. Ovšem nelze učinit závěr, kde by se dalo osoby rozdělit pouze do dvou kategorií, na příznivce či odpůrce nekonvenční medicíny. I mezi lékaři se našli jedinci, kteří dokázali léčitele po zásluze ocenit, jako tomu bylo v případě lékaře Josefa Pečírky, jenž využil služeb Antonína Picha.¹⁷² Je na místě si uvědomit, že každé povolání, tak i léčitelství má ve svém jádru solidní, ale i nepoctivé členy. V některých případech člověku opravdu pomohli a uzdravili jej, každopádně se objevili i ti, kteří lidem fyzicky, psychicky či finančně poškodili. Šarlatáni a fušeři čelili v průběhu století čelili narůstajícímu odporu ze strany vzdělaných lékařů. Největší prestiž měl v ozdravném procesu lékař, jehož činnost byla navíc zakomponována do legislativy. Zákonodárství bylo jedním z faktorů, kde docházelo ke střetům s léčitelstvím a dle nařízení, vyhlášek a zákonů byla činnost nekonvenční medicíny omezována.

Léčitelství se sice čím dál více dostává do podvědomí lidí, co se týče komplexního světového postavení, ale stále chybí jeho zmapování v oblasti českých zemí z dob minulých. Zaměřit pozornost na toto mimořádně zajímavé téma bylo účelem mé práce. Hlavním cílem práce bylo prozkoumat podobu a stav nekonvenční medicíny s konkrétními příklady z oblasti Podkrkonoší v devatenáctém století a dále odhalit postoj společnosti tohoto jevu. Daná problematika se zprvu opírá o pochopení a rozebrání neprofesionálních praktik. Při bádání jsem měla možnost zjistit, že léčba se skládala z mnoha různých metod, které jsem shrnula do třech podkapitol. Nejčastěji se vyskytovalo zařikávání či zažehnavání opředené symbolikou, a to až do konce mapovaného období, tudíž do počátku 20. století. Nelze však opomenout hojně rozšířenou bylinnou léčbu, sympatetickou magii a rozvíjící se homeopatii. Dalším bodem bylo zjistit, proč se alternativní metody z rukou neprofesionálů těšili takové oblibě. Odpověď je vcelku jasná, lidé se obávali inovací, snad ze strachu, z neúspěchu a neznalosti se uchýlovali do rukou léčitelů. Navíc se mnohdy jednalo o jediný finančně

¹⁷² ŘEZNIČEK, Václav: Lidoví lékaři Pichové (Pechancové) na Hoříčkách. In *Český lid* 21, 1912, s. 343.

dostupný postup k dosažení vyléčení. Důvodem však nebyla peněžní nedostupnost oficiální medicíny, ale spíše mentalita lidí, kteří doufali v okamžité uzdravení či přímo v zázrak.

Prostředí lidového léčitelství v oblasti Podkrkonoší se v průběhu století proměňovalo. Zpočátku se jednalo o dva sektory, fungující poklidně vedle sebe, až do doby, kdy se medicína začala proti léčitelství radikálně vymezovat. A to ve formě nařízení a vyhlášek namířených proti neprofesionálnímu poli léčby. Z regionu Podkrkonoší jsem vybrala oblast Vrchlabí, kde svou činnost prováděli chudínští otci, které lze zařadit na pomyslný můstek mezi léčitelstvím a medicínou. Dále město Dvůr Králové nad Labem, kde se formou legislativy dochovaly nařízení a vyhlášky omezující činnost léčitelů. Nejvýznamnějším místem tohoto regionu byly však Hoříčky, ležící nedaleko České Skalice, kdy jsou z pohledu nekonvenční medicíny zajímavé osobností Antonína Picha, zvaného Pechanec. Jednalo se o muže, který se léčitelskému umění učil od svého děda a získané dovednosti uchovávali přes tři generace. Navštěvovali ho stovky lidí a jeho věhlasu se dostalo, až za hranice českých zemí. Například do Německa a Francie, kde se těšil velké oblibě díky svým, až zázračným uzdravovacím praktikám, kterých využil. Antonín Pich ve své praxi mísil stránku léčitelskou, kdy sám vyráběl a nemocným aplikoval hojivé masti, ale zároveň nabil i odborného vzdělání při studiích. To lze označit za unikátní jev, kdy se smísily dvě oblasti medicíny. Společností nebyl vnímán jako lékař, což přidával na jeho vyhledávanosti chorými osobami.

Při analyzování několika dobových tiskovin je znatelné, že největší vliv mělo zaměření daných magazínů. Tématika šarlatánství a fušerství se do podvědomí společnosti dostávala také formou tisku. Každá z výše uvedených tiskovin plnila svůj účel v rozličném poselství ohledně léčitelství. Výsledně se tedy zabývali zprostředkováním lidových tradic a zvyklostí pro budoucí generace, získáním budoucích zákazníků formou inzerátů, bojem proti samotnému fušerství a šarlanterii, ale i příklady, které dokazovali úspěšnou činnost léčitelů, jenž pacienti doložili výpověďmi z vlastních zkušeností.

Šarlatáni, fušeři a další vykonavatelé nekonvenční medicíny se i přes prudkou profesionalizaci medicíny v 19. století nevytratil, což bylo jednou z hlavních snah odborného osazenstva. Lidové léčitelství má v historii nepochybně čestné místo, které si vydobylo svými často opomíjenými kvalitami a úspěchy, jenž v některých případech bezesporu mělo. Jejich činnost i samotná existence byla spíše zakázaným tématem, které balancovalo na hraně společnosti. Na druhé straně o něm měla spousta lidí bohaté podvědomí. Avšak snad ze strachu či z nevědomosti o jak významnou část, nejen lékařské historie se jedná, zůstalo

i pro dnešní generaci lidové léčitelství stále nevyčerpaným tématem, které je částečně zahaleno pod rouškou tajemství a záhad.

Resumé

The phenomenon of folk medicine had been a social problem for the 19th and for the beginning of the 20th century. The 19th century was in the sign of professionalization of medicine and, on the other hand, full of charlatans and folk healers. This topic was rather forbidden, yet popular. People lived in fear. They were afraid of modern medical practices. For this reason, they chose folk healing, which went through various changes over the centuries. It has become a phenomenon that the educated society wanted to get rid of and limit the activity of healers through laws and decrees. There was an effort to provide people with professional care from the hands of physicians.

My bachelor thesis is focused regionally. It is the area of Podkrkonoší, namely about the cities: Dvůr Králové nad Labem, Česká Skalice and Vrchlabí. For my thesis there is one person of significant importance. His name is Antonín Pich. He was also well known healer, sought-after by patients even from Germany and France.

An important aspect of this topic is the fact, that not all people accepted folk medicine. They were sceptical.

But even among physicians, there were those who supported phenomenon folk-healing. As evidence, I give personal testimonies, articles, references in beautiful literature and so on. Folk's healing has continued to exist and can not be denied the qualities and achievements it has achieved.

Bibliografie

Prameny archivní

- ❖ Státní oblastní archiv v Trutnově:
 - Archiv města Dvůr Králové nad Labem 1800-1897.
 - Archiv města Vrchlabí 1790-1863.

Tiskoviny

- ❖ *Časopis lékařů českých a přílohou Věstník*, ročník 1902-1903.
 - Dr. CHALOUPECKÝ: Oprávněnost boje proti fušerství. In *Věstník* 16: příloha *Časopisu lékařů českých*. Praha, 1902.
- ❖ *Časopis muzejního spolku olomouckého*, ročník 1882.
 - VÁCLAVEK, Matouš: O čarodějnické moci některých rostlin. In *Časopis muzejního spolku olomouckého* 1, 1882.
- ❖ *Český lid*, ročník 1898-1930.
 - HRABĚ, Václav: Zažehnavání nemocí, kouzel a bouřlivého povětrí. In *Český lid* 12, 1903.
 - HRADECKÝ, Vojtěch: Jak se náš lid léčí. In *Český lid* 22, 1912.
 - KESSLER ZE SPRENGEISENU, Josef. Léčitelství lidové: Příspěvek k soustavnému studiu lidového lékařství. In *Český lid* 8, 1899.
 - KOŠFÁL, Josef: Zařikávání „na všechny nemoci“. In *Český lid* 13, 1904.
 - MIKOLÁŠEK-SKALSKÝ, Václav.: Zařikávání z Písecka. In *Český lid* 12, 1903.
 - PRŮCHA, Emil: Zařikadla v nemocech na Bernardicku. In *Český lid* 12, 1903.
 - ŘEZNIČEK, Václav: Lidoví lékaři Pichové (Pechancové) na Hoříčkách. In *Český lid* 21, 1912.
 - STÍBAL, Josef: Babské lečeně v Šarišu. In *Český lid* 30, 1930.
 - TOMÍČEK, Antonín: Z lidového lékařství ve východních Čechách. In *Český lid* 7, 1898.
 - VILDE, Daniel: Lidové léčení v době moderní, Že na venkově pořád ještě důvěřují lidé více babskému léčení, jest dojísta všeobecně známo. Příčiny toho jsou různé a není mezi nimi poslední strach, »že doktor hned všecko řeže«. Bába to nedělá. Ta poradí třeba na bolavý prst klobouček z kyselé okurky, a když nemocný přijde o dva články, je výmluva na snadě: Byla to »nátura«! Lékaře by rozesli v případě nezdaru po celém okresu, ale bábě to ne. In *Český lid* 14, 1903.

- VLASÁKOVÁ, Julie: *Lidové zažehnavání*, Český lid 12, 1903.
- VLUKA, Josef. Slezská „apatyka“ (lékárna) čili snůška prostonárodních léků rostlinných ze Slezska. In *Český lid* 8, 1899.
- ZÍBRT, Čeněk: Člověcí sádlo lékem v r. 1895. In *Český lid* 19, 1907.
- ZÍBRT, Čeněk: Lidové léčení 1900. In *Český lid* 28, 1927.
- ❖ *Květy. Národní zábavník pro Čechy, Moravany a Slováky*, ročník 1846-1847.
 - ČERMÁK, Matěj: Národní pověry v Čechách. In *Květy* 13, 1846.
- ❖ *Národní listy*, ročník 1870-1908.
- ❖ *Našinec*, ročník 1875.
 - NĚMCOVÁ Božena: Zaříkavací formule mezi lidem českým, a jak se od nemoci pomáhá. In *Květy* 14 (37), 1847.
- ❖ *Přírodní lékař: časopis věnovaný přirozenému způsobu života a přírodnímu léčení vůbec*, ročník 1902.
 - Různé zprávy. In *Přírodní lékař: časopis věnovaný přirozenému způsobu života a přírodnímu léčení vůbec*, č. 6, 1902, s. 88.
- ❖ *Světobzor*, ročník 1879.
 - SOBOTKA, Primus: Dotýkací praktika. In *Světobzor* 13, 1879.

Seznam použité literatury

- ❖ ČELAKOVSKÝ, František Ladislav: *Mudrosloví národu slovanského v příslovích*. Praha, 1852. ISBN 80-86069-04-4.
- ❖ DOHNAL, František. *Studijní texty k dějinám farmacie*. Praha, 2014. ISBN 978-80-246-2608-6.
- ❖ FLÉGL, Emil: *Průvodce Vrchlabím*. Vrchlabí, 1946.
- ❖ FRAZER, James George. *Zlatá ratolest: Druhá žeň*. Praha, 2000. ISBN 80-86379-18-3.
- ❖ HEŘT, Jiří. *Homeopatie: clusterová medicína: anthroposofická medicína: medicína pro třetí tisíciletí?* Praha, 1997. ISBN 80-7106-230-8.
- ❖ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka; JANÁK, Jan; DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy českých zemích. Od počátku státu po současnost*. Praha, 2005. ISBN 80-7106-709-1.

- ❖ KETTNER, Petr. *Léky, léčitelství a šarlatáni*. Ilustroval Jiří WINTER-NEPRAKTA. Praha, 1988.
- ❖ KŘÍŽOVÁ, Eva: *Postavení komplementární a alternativní medicíny v České republice*. Studie (Národohospodářský ústav Josefa Hlávky). Praha, 2011. ISBN 978-80-86729-65-7.
- ❖ KUTNAR, František (ed.), *Paměti sedláka Josefa Dlaska*. Praha, 1941.
- ❖ LENDEROVÁ, Milena, Daniela TINKOVÁ a Vladan HANULÍK. *Tělo mezi medicínou a disciplínou: proměny lékařského obrazu a ideálu lidského těla a tělesnosti v dlouhém 19. století*. Praha, 2014. ISBN 978-80-7422-313-6.
- ❖ MALÝ, Karel. *České právo v minulosti*. Praha, 1995. ISBN 80-85903-01-6.
- ❖ NĚMCOVÁ, Božena: *Sebrané spisy 1*, Litomyšl – Praha, 1862, s. 123.
- ❖ Neuer Wirthschaftskalender auf das gemeine Jahr 1855, Prag 1854.
- ❖ NIKLÍČEK, Ladislav a Karel ŠTEIN. *Dějiny medicíny v datech a faktech*. Praha, 1985, s. 128.
- ❖ PORTER, Roy: *Největší dobrodiní lidstva. Historie medicíny od starověku po současnost*. Praha 2001. ISBN 80-7260-052-4.
- ❖ PORTER, Roy: *The patient's view. Doing medical history from below, Theory and society 2* 1985.
- ❖ ROBEK, Antonín: *Dějiny české etnografie*. Praha, 1976.
- ❖ SVOBODNÝ, Petr a Ludmila HLAVÁČKOVÁ. *Dějiny lékařství v českých zemích*. Praha, 2004. ISBN 80-7254-424-1.
- ❖ ŽDÁREK, Jaroslav: *Průvodce po České Skalici a okolí*. Česká Skalice, 1907.

Internetové zdroje

- ❖ © EPRAVO.CZ, a.s. 1999-2018, ISSN 1213189x [online]. [Cit. 19.3.2018]. Dostupné z www.epravo.cz
- ❖ AUTOR NEUVEDEN. *Wikipedia* [online]. Cit. 12.6.2018]. Dostupné z: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Antonín_Pich.jpg
- ❖ Dostupné z: <http://www.pastorace.cz/Knihovna/2-Symbolika-cisel-1-2-3.html>
- ❖ Wikipedie: *Květy* (časopis). [online] Poslední změna 26.3.2017 v 21:20. [Cit. 18.4.2018]. Dostupné z: [https://cs.wikipedia.org/wiki/Květy_\(časopis\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Květy_(časopis))

- ❖ Prolekare: *Časopis lékařů českých*. [online] Poslední změna 24.4.2018 [Cit. 18.4.2018]. Dostupné z <http://www.prolekare.cz/>.
- ❖ Wiktionary: *Kukuč*. [online] Poslední změna 25.4.2017 v 14:09. [Cit. 18.4.2018]. Dostupné z: <https://cs.wiktionary.org/wiki/kukuč>